

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра „Нова и съвременна история“

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация на тема

Кризата на Ваймарската република през 1919 – 1924 година

за присъждане на научно-образователна степен „доктор“ по
специалност „Нова и съвременна история – Съвременна история“
в професионално направление 2.2. История и археология

Автор: Добрин Димитров Йотов

Научен ръководител: проф. д-р Искра Баева

София, 2017

Историята на Ваймарската република съдържа ценни уроци за функционирането и ползата от парламентарната демокрация в екстремни политически и социално-икономически условия. Тъкмо в такива условия попада Германия с поражението си в Първата световна война. Изхабила значителни ресурси през военните години, орязана териториално с мирния договор и принудена да се бори за достъп до международните пазари на неравностойни начала, страната преминава през тежък период на адаптация, характеризиращ се с размирици и мащабно преразпределяне на оределите обществени блага. След тези преходни години (1919 – 1924) идва време на относителна стабилност, което приключва с настъпването на Голямата депресия през 1929 г. и възхода на Хитлер през 1933 г., а до края на същото десетилетие избухва Втората световна война.

Сами по себе си събитията от първите пет години на „Първата“ (по изказа на Фридрих Щампфер) германска република, които са предмет на дисертационния труд, не са предопределящи, но представляват важна брънка в този развой на историята. Именно тогава се зараждат двете крайни движения – националсоциалистическото и комунистическото, разраснали се до такава степен, че да направят Райхстага недееспособен брoени години по-късно. Тогава се развива хиперинфлацията, задълбочила социалните последици от войната. Пак тогава е приет механизъм за стабилизиране на публичните финанси, който обаче не води до истинско оздравяване на икономиката.

Кризата на Ваймарската република през 1919–1924 г. представлява съвкупност от свързани помежду си социални, стопански, финансови, вътрешно- и външнополитически проблеми, в голямата си част наследени от Голямата война и Ноемврийската революция и изострени след войната: сринато промишлено и аграрно производство, прогресивно обезценяване на марката, скрита безработица, масово обедняване, политическа нестабилност, изразена в множество локални бунтове и опити за държавен преврат, и външен икономически и политически натиск, изразен в търговска дискриминация, извличане на репарации и заплахи за териториалната цялост на страната.

Тези особености на началото на 20-те години в Германия привличат още между двете световни войни вниманието на анализатори като А. Розенберг, Фр. Щампфер, К. Брешани-Турони и Фр. Греъм. Изследователският интерес се пробужда отново след 1945 г., насочен към по-детайлно проучване на Ваймарската република. Към края на 60-те и началото на 70-те години натрупаният в университетите на Западна Европа и САЩ научен потенциал е вече достатъчен за качествен скок към изследване на финансовите, икономическите и социалните въпроси, стоящи в основата на политическите събития. Появяват се изследванията на Дж. Фелдман, К.-Л. Холтфрерих, П.-Кр. Вит, Н. Фьргюсън и други

финансови историци, последвани от допълнените политически истории на Х. А. Винклер, Х. Момзен, Х. Мьолер, Е. Колб.

В България историята на Ваймарската република е разгледана по-подробно в трудовете на проф. М. Семков и проф. В. Спиридонов, но не е достатъчно популяризирана. Този пропуск е важен предвид дълговата криза в Европа от последните години, която направи темата за Ваймарската република отново актуална. В ранната история на републиката могат да се видят проблемите, предизвикани от недостатъчния икономически растеж, грешките, допускани при овладяването им, както и рисковете, произтичащи от безконтролната инфлация. Затова този период предлага ценен урок за днешните управляващи.

Проблем в историографията за първите години на републиката е, че някои ключови събития, макар и добре проучени в студии с по-тясна тематика, се оказват недостатъчно оценени в по-обобщаващи исторически трудове. Пример за това са пучът на Кап и Лютвиц и последвалите го работнически въстания от март 1920 г., които се отразяват съществено на резултатите от парламентарните избори от юни с.г. (т.е. и на конфигурацията на Райхстага до 1924 г.), слагат край на пряката намеса на армията в политиката и обуславят разточителната социална политика на правителствата през следващите години.

Огромният обем и противоречията в източниците и интерпретациите налагат периодично обобщение на информацията и съпоставка на гледните точки. Опит за такова обобщение е направен в настоящата дисертация, за да бъдат постигнати няколко цели: систематично изложение на условията на следвоенната криза; проследяване на основните събития от периода – бунтовете през пролетта на 1920 г. и окупацията на Рурския район през 1923 г. – в техния зародиш, развитие и развързка; претегляне на обективните фактори и вникване в процеса на вземане на управленските решения.

За отправна точка на изследването е избрана 1919 – годината, в която с приемането на конституцията се ражда Ваймарската република. Крайната точка е 1924 г. Именно през лятото и есента на въпросната година, с приемането и задействането на плана на Доус, са утвърдени позитивните резултати от икономическите и финансови реформи в Германия – постигнат е компромис за репарациите, страната получава чуждестранен заем, премахната е икономическата бариера между окупираните и неокупираните територии и е договорено изтеглянето на френските войски от Рурския район.

Съдържанието на дисертацията е разпределено в три раздела. Първият – „Фактори и условия за преодоляване на кризата“, включва обобщение на последиците от Първата световна война върху политическия и икономическия живот на Германия, разбор на конституционното устройство, установено през 1919 г., и на разнообразните проблеми,

поставени от авторите на Версайския договор пред страната. Ескалацията на кризата е предмет на едноименния втори раздел на дисертацията, който обхваща периода от 1919 до средата на 1923 г. Акцентът е поставен върху опитите на правителствата, управлявали по това време, да предотвратят ескалацията чрез мерки за опазване на обществено-политическия ред, задвижване на икономиката и решаване на спора за репарациите. В третия раздел – „Стабилизация (1923 – 1924)“, е показан начинът, по който кризата е преодоляна: потушаването на новите бунтове на левите и десните радикали, монетарната и данъчната реформа, реформите в трудовия пазар, уреждането на рурския конфликт и на репарационния въпрос.

* * *

Задължителна отправна точка за всеки анализ на кризата в Германия след Първата световна война са политическите промени, настъпили в страната по време на войната и в първите месеци след Компьенското примирие. С тези промени, които могат да бъдат обобщени с понятието „парламентаризация“, започва и изложението в дисертационния труд (раздел „Фактори и условия за преодоляване на кризата“, глава „Последици от войната“, стр. 13-42).

Ако абдикацията на кайзер Вилхелм II и обявяването на републиката (9 ноември 1918 г.) са резултат от донякъде инцидентно стечение на обстоятелствата (развръзката от войната), то налагането на парламентарна система на управление е следствие от дългогодишни усилия за демократизация на Райха, създаден от Бисмарк. Военните поражения правят успеха на тези усилия възможен, изваждайки на показ дефицита на легитимност на политическия елит и неспособността му да мобилизира човешките и материалните ресурси на страната. Решителна промяна в съотношението на властите настъпва след неуспеха на летните офанзиви на Западния фронт през 1918 г. С конституционните изменения на 28 октомври с.г. канцлерът става пряко отговорен пред имперския парламент. На Райхстага е отстъпено правото да решава въпросите за войната и мира. Армията е поставена под контрол чрез изискването за одобрение на назначенията на висши офицери от парламентарно отговорните министри.

Макар да е желана най-вече от парламентарните сили, промяната в конституцията е задвижена не от техните усилия, а от външен натиск – предупреждението на президента на САЩ Удроу Уилсън, че няма да преговаря за мир с кайзера и армията. Дал ход на „революцията отгоре“, ген. Ерих Лудендорф (заместник на фелдм. Паул фон Хинденбург във Върховното военно командване, но на практика най-влиятелният фактор в управлението от предходните две години) бързо я изпуска от контрол. Не успява да я овладее и принц Макс Баденски, оглавил първото парламентарно представено правителство и отстранил Лудендорф от поста

му. Бунтовете, избухнали в началото на ноември във Вилхелмсхафен и Кил, се разрастват за броени дни до Мюнхен. На 9 ноември Германия е обявена за република, а Вилхелм II бяга в Холандия. Двете социалдемократически партии – Мнозинствената (МСДП) и Независимата (НСДП), сформират „Съвет на народните пълномощници“, който сключва примирието със съглашенците и САЩ, демобилизира армията и подготвя избори за учредително Национално събрание.

Още преди изборите, състояли се на 19 януари 1919 г., разногласията по отношение на ролята на работническите и войнишките съвети в политическото управление, социализирането на тежката индустрия и реформирането на армията водят до разпадане на коалицията на МСДП и НСДП. Разривът между двете партии е съпроводен от кръвопролития (т.нар. Спартакистко въстание) в Берлин, които се пренасят в Бремен, Брауншвайг, в Рурския и в други райони на страната. Мнозинствените социалдемократи начело с Фридрих Еберт и Густав Носке успяват да се наложат над привържениците на съветската власт с помощта на ген. Вилхелм Грьонер и новосформираните „доброволчески корпуси“ (*Freikorps*). В края на февруари друг социалдемократически лидер – Филип Шайдеман, оглавява първото правителство на „Ваймарската коалиция“, в която влизат МСДП, партията „Център“ и Демократическата партия (ГДП). До следващия месец са проведени избори във всички федерални щати¹. Парламентаризмът е наложен най-късно – през май, в Бавария, след разгрома на тамошната „съветска република“.

Освен със стотиците жертви на междуособиците, така постигнатият граждански мир е заплатен с компромиси, които според широко приетата теза на К.-Д. Брахер тежат на Ваймарската република до самия ѝ край. Отказът от радикални стъпки за демократизация на стопанството, администрацията, армията и съдилищата допринася за отчуждаване на голяма част от потенциалните поддръжници на републиката. Но социалдемократите, наследили кайзера, нямат голям избор. Предвид тежкия социалноикономически ефект от продължаващата морска блокада, нуждата да бъде намерено препитание за милионите демобилизирани войници, несигурността на границите, заплахата от военен пуч и разцепление на страната, те са длъжни да се спогодят с армейското командване и да потърсят възможно по-широка опора сред населението чрез демократични избори. Благодарение на направените от тях компромиси в Германия е избегната пълномащабна гражданска война като тази в Русия.

Наред с парламентаризацията, важна последица от войната е израстването на профсъюзите и работодателите от тежката индустрия в незаобиколими политически фактори. Изправени пред революционния

---

¹ Терминът „щати“ е предпочетен пред „провинции“, за да се избегне объркване при разглеждането на събитията в „свободния щат“ („*Freistaat*“) Саксония и пруската провинция („*Provinz*“) Саксония.

хаос, през ноември 1918 г. техните лидери Карл Легин и Хуго Щинес сключват споразумение за сътрудничество (*Zentrale Arbeitsgemeinschaft*) въз основа на принципите на колективното договаряне и 8-часовия работен ден. Това сътрудничество трае до края на изследвания период. То се оказва решаващо за зачеркване на проектите за социализация (прехвърляне на собствеността в публични ръце) на възгледобива и за реорганизация на икономиката на колективни начала. Чрез икономическата си мощ и пряко чрез представителите си в парламента и правителствата профсъюзите и индустриалците влияят съществено върху стопанската, социалната, данъчната и дори върху външната политика, задавайки параметрите на много от германските предложения за решаване на репарационния въпрос.

Влиянието на профсъюзите (по-специално, на социалистическите профсъюзи) достига своеобразна кулминация с общата стачка от пролетта на 1920 г., която допринася решително за провала на Каповия пуч. Стачката заплашва да доведе на власт левите радикали от НСДП и възникналата в самия край на 1918 г. Германска комунистическа партия (ГКП), но профсъюзното ръководство не допуска това да се случи. Със стабилизирането на политическата система след изборите през юни 1920 г. тежестта на работодателските организации (и най-вече на Имперската асоциация на германската индустрия) в управлението на страната нараства, но синдикатите се противопоставят успешно на лобирането на индустриалците за повишаване на производителността чрез увеличаване на работното време и съкращаване на работните места и възнагражденията на работниците. Постигнатото по този начин равновесие се репликира в Райхстага и спъва усилията на правителствата за оздравяване на икономиката и овладяване на инфлацията.

Възникнала след август 1914 г., когато Райхсбанк прибегва към дългово финансиране на военните поръчки, високата инфлация се развива с ускорени темпове след революцията, когато държавата се заема да потуши броженията чрез осигуряване на работни места с непродуктивни разходи за заплати, издръжка на социално слабите и субсидии. Една от основните пречки за спиране на постоянния ръст на цените е господството на т.нар. теория на платежния баланс. Схващането, че обезценяването на марката се дължи не толкова на нуждата от повишен внос, колкото на печатницата на пари, се налага едва към края на 1923 г. – повече от година след като инфлацията се превръща в хиперинфлация и води до срив на производството. Споровете между историците, анализиращи ефекта на слабата марка върху инвестициите, производителността и заетостта във Ваймарската република, продължават и днес. В по-широка перспектива обаче времето от 1919 г. до 1922 г. се оказва най-продължителният период на непрекъснат икономически растеж в историята на републиката.

В следващата глава на дисертацията – „**Конституция на републиката**“ (стр. 42-85), е направен разбор на правомощията на

основните управленски институции, федералната система и меродавните политически партии.

Контролът върху изпълнителната власт е поделен между президента, който посочва канцлера, и парламента, който дава или оттегля доверието си от правителството, но превесът е на държавния глава. Макар че депутатите могат да свикат референдум за свалянето на президента, самият той може да разпусне Райхстага, като се позове на чл. 25 от Ваймарската конституция, и да управлява с укази (по чл. 48).

В отношенията между Райха и щатите през 1919 г. настъпва коренна трансформация. Бавария, Баден и Вюртемберг губят финансовия си суверенитет. Данъчното законодателство и данъчната администрация минават в прерогативите на Райхстага и имперското правителство, както и главният транспортен сектор – железниците. И все пак щатите запазват автономия по отношение на местната администрация, полицията и съдилищата. В тези сфери на управлението Райхът остава зависим от щатите и преди всичко от Прусия. Щатът, който обхваща близо $\frac{2}{3}$ от територията на Германия, запазва целостта си, тъй като германските политици се опасяват, че сепаратистките тежнения в Рейнската област и Горна Силезия ще бъдат използвани от Франция и Полша за откъсване на още земи от Райха.

В Южна Германия и най-вече в Бавария федералистите запазват голямо влияние. Това, съчетано със социалната и политическата разнородност между отделните региони, е предпоставка за поредица от конституционни конфликти с централното правителство в периода до 1924 г. Конкретните поводи са интервенциите на Берлин в щатските дела при разпускането на гражданските милиции под натиска на Великобритания и Франция и при контрамерките срещу националистическата пропаганда и екстремистките организации, последвали убийствата на бившия финансов министър Матиас Ерцбергер през 1921 и на външния министър Валтер Ратенау през 1922 г. Ваймарската конституция (чл. 48) предвижда т.нар. имперска екзекуция (отстраняване на местните власти, застрашаващи обществено-политическия ред), но Райхът използва това правно оръжие рядко и изключително срещу комунистическата заплаха в централногерманските щати през 1920 и 1923 г.

Разногласията между федералисти и унитаристи се диктуват от партийния състав на имперското и на щатските правителства. Консервативните партии превръщат Бавария в свой бастион, докато работническите укрепват в Саксония, Тюрингия и Прусия.

Парламентаризацията превръща партиите във водещ фактор в политическия живот на страната. Въпреки че въведената веднага след войната пропорционална избирателна система облагодетелства донякъде малките и регионалните партии, през изследвания период на власт в различни конфигурации са не повече от четири – Социалдемократическата

(до 1922 г. „Мнозинствена“, а след това „Обединена социалдемократическа партия“, ОСДП), Демократическата партия, Народната партия (ГНП) и партията Център. По брой на избирателите и депутатите си в имперския парламент най-силна е МСДП, но в периода до изборите през май 1924 г. тя е част от изпълнителната власт спорадично. На числения ѝ потенциал не съответства и приносът ѝ към Ваймарската конституция, видим най-вече в нереализираните текстове за социализация на икономиката. Това се дължи на липсата на вътрешна сплотеност и на силната опозиция срещу сътрудничеството с буржоазните партии и репресивната политика на Носке (военен министър от февруари 1920 г.). Електоралните загуби, понесени на изборите през юни 1920 г. в полза на конкурента вляво НСДП, са разчетени от мнозинствените социалисти като негативна оценка за управлението и ги подтикват да се откажат временно от по-нататъшно участие в правителството.

Участието на МСДП в двете правителства на центриста Йозеф Вирт (март 1921 – ноември 1922 г.) не е по-успешно, както за страната, така и за самата партия. Приоритетите на МСДП са формулирани в Гьорлицката програма през септември 1921 г.: защита на републиката, демократизация на администрацията, „републиканизация“ на армията и полицията, социално законодателство, изпълнение на мирния договор „в границите на нашата платежоспособност“. Изпълнението на тези задачи е по-трудно при разпределението на силите в Райхстага, което е далеч по-неблагоприятно, отколкото през 1919/20 г. Затова партията не успява да наложи вижданията си за справедливо данъчно облагане, което би облекчило масовия потребител (неин избирател), би заздравило публичните финанси и би осигурило по-добри предпоставки за решаване на репарационния въпрос. Сливането на МСДП с НСДП през лятото на 1922 г. уголемява съществено парламентарната фракция, но реално не я прави по-силна. Това проличава през лятото и есента на 1923 г., когато партията (вече ОСДП) влиза в Голямата коалиция на Щреземан, но е принудена да излезе от нея след поредица от събития, провокирани от решението на вътрешнопартийната левица за съвместно управление с комунистите в централногерманските щати. Излизайки от имперското правителство заради интервенцията на Райхсвера в Саксония, ОСДП оставя на други ключовите решения за стабилизиране на икономиката и финансите.

Далеч по-устойчив фактор в управлението от социалдемократите е партията Център, която се задържа във властта през целия период, предмет на изследването, а и по-късно. Това се дължи до голяма степен на надкласовия характер, който я отличава от останалите партии – в „Център“ намират място както представители на деловите среди, така и на буржоазното и работническото съсловие. От друга страна, партията не успява да привлече привърженици извън католическата общност. Отцепването на южногерманската ѝ секция (Баварската народна партия)

ограничава влиянието ѝ главно в Рейнската област. Това обстоятелство обяснява ролята на Център като стожер на федерализма и необходим защитник на републиката от сепаратистите. Гъвкавостта в отношенията с либералните партии и социалдемократите му позволяват да държи за дълго време не само канцлерския (до 1924 г. Център дава трима канцлери – Константин Ференбах, Йозеф Вирт и Вилхелм Маркс), но и други ключови постове в управлението, като министерствата на финансите, на прехраната и на труда.

За разлика от Център Германската демократическа партия е най-неустойчивият елемент в коалициите, управлявали от 1919 до 1924 г. ГДП има водеща роля в първите месеци на републиката – в съставянето на конституцията (макар че не успява да прокара унитаристките си възгледи), в опазването на частната собственост от проектите за социализация, в защитата на парламентарната система по време на военния пуч от март 1920 г. и при последвалите работнически бунтове. Но партията заплаща най-високата цена за обезценяването на марката. За три години (1919 – 1922), през две от които е в управлението, членската ѝ маса се свива с $\frac{3}{4}$. Електоратът ѝ намалява със сходни темпове. Демократите излизат два пъти от правителството след външнополитически неуспехи (при подписването на Версайския договор и при решението на Обществото на народите да предаде Горна Силезия на Полша), но това не им помага да задържат националистическия вот.

Загубите на ГДП са печалби за конкурента ѝ в либералния лагер – Германската народна партия. Излъчила едва 19 депутати в Националното събрание, тя утвържда присъствието си в първия следвоенен Райхстаг. Под прагматичното ръководство на Густав Щреземан партията обръща гръб на собствените си декларации в полза на монархията и се превръща в управленски фактор и *de facto* крепител на републиката. След участието си в кабинета на Ференбах (юни 1920 – май 1921 г.), ГНП излиза в опозиция, но наследникът му Вирт е принуден да се съобразява с 65-те ѝ депутати. Това ограничава политиката му на изпълнение на Версайския договор (*Erfüllungspolitik*), защото плащането на репарациите зависи пряко от волята на Райхстага. По въпросите на финансовата и стопанската политика народняците, сред които изпъкват имената на Щинес и Алберт Фьоглер, застъпват интересите на едрата индустрия, парирайки успешно опитите за облагане на реалното имущество. Това ги поставя в остра конфронтация с МСДП. Продукти на тази конфронтация са половинчатите мерки на парламента и правителството от 1921 – 1922 г. и изострянето на социалноикономическата криза. В резултат от последователните усилия на Щреземан двете партии влизат в Голямата коалиция от 1923 г., която обаче не просъществува дълго и няма решителен принос за излизане от кризата.

Политическата мозайка в Националното събрание и първия Райхстаг се допълва от опозиционните фракции – консерваторите от Германската

национална народна партия (ГННП) и левите социалисти от Независимата социалдемократическа партия. Образувана скоро след революцията, ГННП включва консерватори, националисти, либерали и други останки от партийната система на Кайзеровия Райх. От разнородния състав на партията произтичат колебанията в поведението ѝ. Тя участва активно в подготовката на конституционните текстове (със съществен принос за силната президентска институция), но при окончателното гласуване отхвърля решително конституцията. След подписването на Версайския договор ГННП се превръща в непримирима опозиция на републиката. С недостатъчно депутати в Националното събрание, партията повежда вестникарска война срещу Ваймарската коалиция, която струва авторитета и поста на финансовия министър Ерцбергер. Електоратът ѝ нараства с над 1 милион гласа на изборите през 1920 г., но недостатъчно за влизане във властта. Нереализирани остават и амбициите ѝ за издигане на Хинденбург за президент, след като през 1922 г. мнозинството в Райхстага преизбира Еберт.

Чрез фракцията си в Райхстага и баварското си подразделение (Баварската центристка партия) ГННП се изяснява като най-твърдия опонент на указите и Закона за защита на републиката, но партийното ръководство предпочита легитимисткия курс, което води до отцепване на крайнодесните елементи от партията през есента на 1922 г. Последното позволява на лидера на ГННП Оскар Хергт да подкрепи имперското правителство начело с Вилхелм Куно и пасивната съпротива срещу френската окупация на Рурския район. Благодарение на връзките си с крупните земевладелци и на влиянието си в Бавария след провала на Голямата коалиция през есента на 1923 г. Националната народна партия се превръща в желан партньор на другите буржоазни партии. Дълго преди да влезе в управлението (което става в началото на 1925 г.), тя внася свой принос в стабилизацията на републиката, участвайки във формулирането на монетарната реформа и съдействайки за прокарването на плана „Доус“ през Райхстага.

Парадоксално, за укрепването на буржоазната република съдейства и още един от първоначалните ѝ непримирими противници. Изтикана от властта в края на 1918 г. след краткотрайното сътрудничество със социалдемократите на Еберт в Съвета на народните пълномощници, Независимата социалдемократическа партия повежда агитация за съветска власт, смяна на собствеността на промишлените ресурси, създаване на „народна армия“ и въвеждане на изборно начало в правораздаването. НСДП капитализира последиците от икономическата криза и репресиите, за да привлече значителна част от електората на МСДП. Но вътрешните разногласия между умерените и крайните привърженици на пролетарската диктатура струват единството на партията и ѝ попречват да се възползва от новия шанс да влезе в управлението непосредствено след пуча на Кап и

Лютвиц. Разцеплението става факт в края на 1920 г. с активното „съдействие“ на Изпълнителния комитет на Коминтерна (ИККИ). То е последвано от отлив на членската маса към Комунистическата партия, но все пак НСДП остава голяма сила в Райхстага и в промишлените центрове, особено в Централна Германия. На базата на електоралните си успехи в Саксония и Тюрингия партията влиза в управлението на двата щата (съответно в края на 1920 г. и година по-късно). Засилването на десния екстремизъм, жертва на който стават много партийни функционери, кара НСДП да подкрепи кабинета на Вирт и да потърси повторно сближение с МСДП. Последното, в крайна сметка, води до обединяване на двете партии през септември 1922 г.

Фактът, че просъществува за сравнително кратко време, не намалява значението на НСДП за ранната история на републиката. Достатъчно е да бъде посочен приносът на партията за приемането на Версайския договор (със закана за масови протести, в случай че войната бъде възобновена) и на Лондонския ултиматум (чрез вота на партийната фракция в Райхстага през май 1921 г.), както и за ограничаването на крайната левица в лицето на ГКП.

Израстването на комунистите в реален фактор в политическия живот на републиката е трудно. В първите месеци от учредяването ѝ в комунистическата партия господства анархисткият елемент, а с него принципът на децентрализация и тактиката на класова борба извън профсъюзите и парламента. Усилията да доведе революцията докрай води до погроми в Берлин, Мюнхен и на други места. Едва с разцепването на НСДП и с активната подкрепа на Коминтерна ГКП се превръща в масова и добре организирана сила със стотици хиляди членове и силно централно ръководство. Зависимостта от Коминтерна обаче води със себе си само беди за партията, като въстанието в Саксония, организирано по заповед от Москва през март 1921 г. С провал завършва и опитът на комунистите да вдигнат революция през октомври 1923 г. – следствие от ограниченото им влияние сред пролетариата и от липсата на обективна оценка на обстановката в страната. Въпреки пораженията си ГКП успява да усложни и без това трудната задача за стабилизиране на републиката. Косвени резултати от дейността ѝ са националистическата реакция и укрепването на армията като политически фактор.

Влиянието, което Съветска Русия упражнява върху политиката във Ваймарската република чрез ИККИ и ГКП, може да бъде оценено като маргинално на фона на ролята, играна от страните победителки в Първата световна война. Безспорно с най-голям финансов, икономически и политически потенциал сред победителите са САЩ, но пасивността на американската дипломация след 1919 г. извежда на преден план Франция и Великобритания като главните двигатели за изпълнение на Версайския договор и, малко по-назад, Белгия и Италия. Договорът налага ограничения

и задължения на победената страна, определящи политическото и икономическото ѝ развитие. В трета глава на дисертацията – „Условия на победителите“ (стр. 85-106), е описано в най-общи щрихи защо и как става това.

Съкращаването на въоръжените сили се оказва една от най-трудно приложимите клаузи от Версай. Опитът на кабинета „Бауер“ да я изпълни води до военния пуч от 13 март 1920 г. Разпускането на гражданските милиции (*Einwohnerwehren*) под англо-френски натиск година по-късно предизвиква конфликт между имперското правителство и баварските власти, които се противопоставят на съглашенските искания, и мотивира действията на крайната десница срещу републиката.

Съюзническата окупация на Рейнската област се превръща в сериозна опасност за териториалната цялост на Германия, предвид стремежа на французите да създадат там буферна държава под тяхна протекция. Сепаратистката акция във Висбаден през юни 1919 г. се проваля заради обществения отпор и противодействието на американци, британци и белгийци в подвластните им окупационни зони, но Париж не изоставя плановете си, още повече след като САЩ и Великобритания се отмятат от дадените на мирната конференция колективни гаранции за френската сигурност срещу евентуална нова германска агресия. Т.нар. Рейнско споразумение от юни 1919 г. дава контрола върху местните власти и регулирането на търговията в окупираните територии в ръцете на Междусъюзническата рейнска комисия. С големи правомощия разполага и Междусъюзническата управленска и плебисцитна комисия, която се установява в Горна Силезия до провеждането на референдума за държавната принадлежност на областта. Франция използва двете комисии като инструменти за съдействие на сепаратистите и за натиск върху Берлин за реализиране на репарационните клаузи на мирния договор.

Репарациите са проблем от ключово значение за политическата стабилност на Ваймарската република, който на практика проваля всички правителства, управлявали през 1921-1923 г. Кабинетът „Ференбах“ подава оставка в резултат от Лондонския ултиматум (май 1921 г.). Оставката на Вирт (ноември 1922 г.) е продиктувана от неспособността му да намери консенсус между партиите в Райхстага върху програма за изпълнение на репарациите и предотвратяване на назряващия конфликт с Франция. Оттеглянето на Куно (август 1923 г.) се дължи на неуспеха на пасивната съпротива срещу окупацията на Рурската област.

Серията от дипломатически провали до приемането на плана на Чарлс Доус се дължи на комплекс от причини. В основата на германската неотстъпчивост е решението на миротворците в Париж през лятото на 1919 г. да натоварят победените страни (фактически само Германия, понеже ресурсите на Австрия, Унгария, България и Турция са нищожни) не само с компенсирането на преките щети от бойните действия, но и на всичките си

разходи, произтичащи от войната. Същевременно, те намаляват драстично платежоспособността на Германия като не само откъсват от нея територии със значителни природни и промишлени ресурси (през 1918 г. Елзас и Лотарингия, Саар, Позен, а през 1922 г. и Горна Силезия), но изземват германските активи в чужбина и ограничават търговската и митническата политика на страната. В основата на френската неотстъпчивост, наред с големите материални щети от германското нашествие, са страхът от икономическото надмощие на Германия, договорената със съюзниците формула за разпределение, която отрежда на Париж само 52 % от германските плащания, и въпросът за дълговете, натрупани от Франция към САЩ и Великобритания по време на войната. При тези аргументи германската страна няма как да се примири, а френската няма как да отстъпи от клаузите на мирния договор, предоставящи германските икономически ресурси на разположение на съюзническата Репарационна комисия и постановяващи приоритет на издръжката на окупационните войски и на плащането на репарациите над всички останали нужди на Германия.

Спорът за репарациите допринася за финансовата нестабилност на Германия. Несигурността относно съюзническите претенции е отстранена през пролетта на 1921 г. с публикуването на Лондонския план, но исканата сума (132 млрд. златни марки, без да се броят компенсациите за Белгия) се оказва твърде голяма за издействие на стабилизационен заем от чужбина. Това и т.нар. трансферен проблем (изискването за плащане в твърда валута) спомага за отслабването на марката, а окончателният срив идва в резултат на ескалацията на репарационния конфликт и нахлуването на френските и белгийските войски в Рурския район в началото на 1923 г.

* * *

Подробният преглед в първия раздел на дисертацията на изходните условия, създадени от войната и революцията, и на политическите фактори, действали през следващите пет години, разкрива контекста, в който управленските решения от този период могат да бъдат разбрани по-добре. Вниманието във втория раздел – „Ескалация на кризата (1919 – 1923)“, се фокусира върху конкретната дейност на правителствата. Тя е изложена в три глави според характера на проблемите, с които управляващите се сблъскват до края на 1922 г.: политическия екстремизъм, инфлацията и репарациите. Четвъртата глава е посветена на пика на кризата, последвал окупацията на Рурския район (до идването на власт на Голямата коалиция през август 1923 г.).

Главата „**Защита на републиката**“ (стр. 107-187) започва с подробно описание на размириците от първата половина на 1919 г., споменати в предходния раздел. В Бремен, Берлин, Магдебург, Лайпциг, Брауншвайг,

Мюнхен, както и в ред вестфалски градове, опитите за създаване на съветска република са потушени главно с груба сила, на места с цената на стотици жертви. Радикализацията е стимулирана с мобилизирането на стотици хиляди във *фрайкорпс* и гражданските милиции. Правителствата на Шайдеман и на съпартиеца му Густав Бауер, който го наследява на министър-председателския пост през юни 1919 г., оставят голяма свобода за действие на армията. В името на борбата с крайната левица военното положение е продължено повече от година след края на войната със съсредоточаване на изпълнителната власт по места у командирите на регионалните подразделения на Райхсвера. Режимът става известен като „системата Носке“ по името на военния министър, отговорен за действията на армията.

С ролята, която генералите придобиват в опазването на вътрешния ред, политическите им амбиции се засилват. Настояването им за крути мерки срещу бунтуващите се работници, въвеждане на принудителен труд и ограничаване на заплатите в промишлеността провокира напрежение в отношенията с управляващите партии, които от свои съображения налагат на правителството смекчаване на режима през втората половина на 1919 г. Последното се оказва невъзможно, тъй като тежкото социално положение на миньорите води до избухването на нови вълнения във въгледобивната индустрия, които вещаят задълбочаване на енергийната криза. Затова през януари 1920 г. в редица райони на страната извънредното положение е въведено отново (с регламент, модифициран за по-голям политически контрол върху военните). Продължената по този начин зависимост от армията се оказва от решаващо значение за събитията, настъпили два месеца по-късно.

Опитът за държавен преврат е предизвестен от обстоятелствата, съпътствали подписването на Версайския договор през юни 1919 г. Ултиматумът на Съюзените и сдружените сили към Германия разклаща управляващата коалиция. Една от трите партии в нея – Демократическата, изтегля представителите си от правителството, а МСДП е принудена да подмени своите след декларацията на министър-председателя Шайдеман, че няма да приеме съюзническия диктат. Социалдемократите и третият партньор в управлението – Център, не смеят да се произнесат по договора, докато текат съвещанията с военните. Националното събрание упълномощава кабинета да приеме мирния договор едва след като получава зелена светлина от заместник-началника на Върховното военно командване ген. Грьонер. Намеренията на командирите на войските, дислоцирани в Данциг и Силезия, да се борят до край срещу предаването на източните покрайнини на Полша са пресечени със заповед на Хинденбург. С това обаче недоволството на офицерите срещу засягащите ги постановки на Версайския договор не изчезва. Напрежението е овладяно от показната опозиция на Носке срещу договора, но избива осем месеца

по-късно, когато идва времето да бъде изпълнено искането на победителите за съкращаване на числения състав на германската армия.

В резултат от метежа на подлежащата на разпускане бригада на кап. Херман Ерхарт в нощта на 12 срещу 13 март 1920 г. властта е поета от консерватора Волфганг Кап, обявил се за канцлер и министър-председател на Прусия. Намеренията му за реставрация на Бисмарковата конституция (връщане на изборителния ценз, повторно овластяване на щатите) нямат сериозен шанс да бъдат реализирани, тъй като не влизат в сметките на действителния шеф на пучистите – ген. Валтер фон Лютвиц, а те се заключават в овладяване на ръководството на армията и смяна на неудобните му министри. Самият Лютвиц обаче също няма сериозни шансове да успее. Поддръжката, която получава от *фрайкорпс* и някои служители, е крайно недостатъчна срещу надигналата се мощна опозиция. Голяма част от офицерите в Берлин и провинцията, както и цивилната администрация, отказват да се подчинят на новата власт. Срещу пуча се вдигат профсъюзите, които обявяват обща стачка и заедно с рурските индустриалци предупреждават за икономическа блокада на столицата. Когато на 17 март в Берлин избухват размирици, „новото правителство“ се оказва неспособно да ги овладее.

Само за четири дни метежът на Кап и Лютвиц търпи пълен крах, но предизвиканата от него криза едва е започнала. Овладяването ѝ става постепенно, като на първо време е осигурено завръщането на министрите (избягали в Щутгарт по време на пуча) в Берлин. Това става едва след като представителите на управляващите партии в столицата склоняват профсъюзните лидери да отменят стачката с обещания за персонални промени в правителството и реформи във въоръжените сили, социалната и икономическата сфера. Тези обещания и особено ангажиментът за диалог с въстаналите работници от провинцията предизвикват не само протести от буржоазните партии, но и недоволство във войската, чиято подкрепа дори и в този момент остава жизнено необходима на правителството. Току-що състоялият се пуч е доказал нагледно неблагоприятността на Райхсвера, а опасността от нов опит за преврат съвсем не е нереална. Управляващите обаче нямат алтернатива – те трябва да разчитат на новото армейско ръководство в лицето на ген. Ханс фон Зект (началник на генералния щаб, наречен след Версайския договор „Войскова служба“ – *Truppenamt*) за справяне с въстанията, обхванали промишлените центрове във Вестфалия, Саксония, Тюрингия, Померания и други райони в страната.

Възстановяването на легитимната власт в Берлин задоволява само част от въстаниците. Хиляди отказват да сложат оръжие, недоволни от социалното си положение, но най-вече от продължилия твърде дълго военен режим. Прекъсването на транспортните връзки и производствения процес в градовете и заводите, засегнати от безредиците, заплашва да прерасне за броени дни в продоволствена и икономическа криза –

продоволствена за районите под въстанически контрол и икономическа за останалите части на страната, лишени от продукцията им. Управляващите трябва да намерят бързо решение на тези проблеми, но по същото време трябва да решават и правителствена криза със смяната на канцлера Бауер, Носке и други ключови министри под натиска на социалистическите профсъюзи. Задачата на новия канцлер Херман Мюлер, е допълнително усложнена от искането на Франция за оттегляне на войските, действащи против рурските въстаници, от зоната, която съгласно Версайския договор трябва да бъде демилитаризирана.

При тези обстоятелства събитията по места се развиват извън контрол. В Кил, Лайпциг и други градове през втората половина на март се стига до кръвопролития. Жертвите са десетки. Бунтовете са масови, но координация между участниците в различни части на страната липсва. Армията търпи поражения, но противниците ѝ, сред които има както социалдемократи, така и комунисти и синдикалисти, са разединени. Имперският комисар Карл Зеверинг използва това, за да отсее чрез преговори умерените от радикалите и да отслаби съпротивата в най-силното въстаническо огнище – Рур. След Билефелдското споразумение, гарантиращо амнистия, отмяна на извънредното положение, създаване на местни „комитети на реда“, въстанието в част от района стихва. Но на редица места то е последвано от кървави репресии.

Събитията от пролетта на 1920 г. илюстрират провала на политиката в сферата на сигурността – Ваймарската коалиция разочарова големи групи от поляризиращото се общество, като се показва неспособна както да опази обществения мир от левите радикали, така и да защити работниците от ексцесиите на десницата. Последниците се проявяват на парламентарните избори през юни с.г., когато коалиционните партньори търпят тежки загуби, особено МСДП, която излиза от властта. Банкрутът на „системата Носке“ води със себе си и „деполитизиране“ на армията – под ръководството на ген. Зект тя на практика се освобождава от опеката на парламентарното правителство, за да поведе собствена политика по отношение на десните и левите екстремисти – подпомагане (или толериране) на първите и борба с вторите.

Крахът на пуча и последвалите го опити за пролетарска диктатура не означава ни най-малко край на екстремизма. В лявата част на политическия спектър израства Комунистическата партия, която подлага републиката на предизвикателство само година по-късно с Мартенската акция на комунистите в Пруска Саксония. От своя страна, крайната десница сменя формите и методите си, пристъпвайки към физическо премахване на противниците си – най-вече политици от левицата, но също и представители на властта, заклеймени за „позорния мир“ с Антантата. Реакцията на висшето държавно ръководство след убийството на Ерцбергер (26 август 1921 г.) е остра, но политическият елит е далеч от

единство по отношение на мерките, които трябва да бъдат предприети за пресичане на националистическата пропаганда срещу републиката. Това позволява на членове на „Организация Консул“ да прострелят смъртоносно Ратенау на 24 юни 1922 г. Държавата отговаря с поредица от закони – за задълженията на служителите да бранят републиканския ред, за създаване на имперска Криминална полиция (разследваща подривните организации), за създаване на Държавна съдебна палата за защита на републиката. Но и в този момент решимостта за справяне с политическите убийци е спъната от опасения за партизиране на съдебната власт и за накърняване на щатския суверенитет. Съставителите на Закона за защита на републиката остават далеч от целта си. Изпълнението му е предоставено на щатските власти, а те използват правомощията си по различен начин. Най-известният пример за това е отношението им към движението на Хитлер. До първите месеци на 1923 г. Националсоциалистическата партия (НСГРП) е забранена в цялата страна, с изключение на Вюртемберг и Бавария. Това ѝ дава възможност да изиграе деструктивната си роля преди и по време на Мюнхенския пуч.

Наред с политическите, важни за ескалацията на следвоенната криза в Германия са икономическите и финансовите предпоставки. Възникването и развитието им са изложени в глава **„Инфлационна политика – социални, стопански и финансови аспекти“** (стр. 187-232) с акцент върху неволния принос на кабинетите от 1919 – 1922 г.

В резултат от изтощението на човешките и материалните ресурси по време на войната производителността в германската индустрия пада с 35 процента. С толкова намаляват и реалните възнаграждения на работниците – основна причина за стачките, които допринасят за допълнителния спад на производството след Ноемврийската революция. В окаяващо състояние са и държавните финанси, впрегнати в издръжката на инвалиди, вдовици и сираци и в усилия за съживяване на промишлеността. Данъчната програма, прокарана от Ерцбергер през есента на 1919 г., има ограничени резултати (бюджетният дефицит е намален до 12 % от нетния национален продукт през 1921 г.), тъй като не е съобразена с обезценяването на марката и не е съпроводена с намаляване на свръхперсонала в железниците, на т.нар. „продуктивна“ помощ за безработни, на субсидиите за жилищно строителство и на другите неефективни разходи на държавата. Опитите за балансиране на бюджета продължават и след изборите от 1920 г., но с незначителен ефект, поради нарасналото лоби на промишлената асоциация в парламента. Под влияние на енергийната криза от 1919 г., работническите вълнения, достигнали апогея си през март 1920 г., и ограниченията, наложени от западните съюзници върху германската търговия, в правителството и Райхсбанк се налага схващането за приоритет на икономиката над фиска. На факторите, потискащи производството, се противодейства чрез печатницата на пари за номинално увеличение на

кредитите за индустрията и заплатите на работниците. Възникналата в следствие от този избор инфлация бързо стопява реалните задължения на държавата, но в същото време неутрализира усилията в социалната сфера, поставяйки данъчната тежест не върху забогателите през войната, а върху масовия потребител. С многократното поскъпване на основните стоки и услуги (особено след юни 1921 г.) работодателите в държавния и частния сектор започват да се надпреварват в повишаването на заплатите под натиска на профсъюзите, докато държавата се опитва да стимулира работниците да произвеждат повече.

Основно препятствие за последното е хроничният недостиг на храни. Селскостопанските добиви и обработваемите площи намаляват драстично през войната. С Позненското въстание от края на 1918 г. и Версайския договор Германия губи значителни аграрни райони и става още по-зависима от вноса. Републиканските правителства са принудени да прибегнат до принудително събиране на земеделската продукция на цени, фиксирани на поносимо за потребителите равнище, несъответстващо на разходите на производителите. Последиците от тази командна система (*Zwangswirtschaft*) са потискане на селското стопанство (производството на глава от населението остава с над 30 на сто по-ниско в сравнение с 1913 г.), политическо и социално напрежение, натоварване на държавните финанси, поскъпване на вносните храни и процъфтяване на черната борса, въпреки многобройните наредби и присъди срещу практикуващите я. Давайки си сметка за тези проблеми, властите (в лицето на Андреас Хермес, министър на прехраната в кабинета „Ференбах“ и в първия кабинет на Вирт) правят опити за либерализиране на пазара, но не ги довеждат до край, поради растящата инфлация и политическия натиск. Същите причини налагат спиране на програмата на Грьонер (вече министър на транспорта) за финансово saniране на железниците чрез уволнение на ненужния персонал, регламентиране на работното време и урегулиране на тарифите.

Дълго време съвременниците, в т.ч. и управляващите, отдават спада в стойността на германската валута, настъпило от втората половина на 1921 г., на данните за отрицателен търговски баланс (които впоследствие се оказват съмнителни). Затова мерките за балансиране на бюджетните приходи и разходи след неуспеха на Ерцбергеровата данъчна програма са предизвикани отвън. През май 1921 г. съгласенците представят сметката за войната. Репарациите, изисквани с Лондонския план, възлизат, по някои изчисления, на 330 % от националния доход на Германия. Месец по-късно стопанското министерство представя план за повишаване на реалните постъпления в хазната чрез ипотекиране на земеделските земи и изземване на дялове от промишлените предприятия и банките (*Sachwerterfassung*). В последвалите дискусии в Райхстага и отговорните ведомства тази идея е отхвърлена, въпреки подкрепата на най-голямата партия – МСДП. Налага се становището на канцлера Вирт, който поставя ревизията на Лондонския

план пред задачата за оздравяване на фиска. Той се обръща към представителите на едрата индустрия с искане да гарантират външен заем. Т.нар. кредитна акция от есента на 1921 г. се натъква на непреодолима опозиция от потенциалните кредитори от Великобритания. Тя демонстрира не само неплатежоспособността на Германия (това е ефектът, търсен от Вирт за пред съглашенците), но и колко трудно е да бъде постигнат компромис в самата Германия за реформите, необходими за стабилен растеж. В хода на „акцията“ индустриалците искат диалог за ограничаване на данъчната тежест, премахване на държавното регулиране на цените, намаляване на изкуствената заетост в предприятията и на работното време. Това посегателство над „революционните придобивки“ на работниците провокира (съвсем очаквано) резки предупреждения от профсъюзите. Към този момент вече е изминало доста време, откакто и работодатели, и синдикати, са започнали да усещат негативните страни на инфлацията. Но когато нещата опират до конкретни действия, представителите на двете страни в Райхстага не успяват да се обединят около ефективни решения.

Не такова решение е и „Данъчният компромис“ – пакетът от данъчни закони, приети през април 1922 г., които гарантират приходи от десетки милиарди марки, внушителни само на хартия. През лятото на с.г. – след като bankerите, консултирани от Репарационната комисия, отказват да разгледат условията за отпускане на стабилизационен заем – доверието в марката се срива окончателно. Галопиращата инфлация се превръща в хиперинфлация. Ръководството на Райхсбанк решава, че най-добрият начин да подпомогне икономиката, е да продължи политиката на евтини необезпечени кредити и отхвърля призивите за монетарна реформа. Реалните приходи в бюджета изчезват. Реалните доходи – също, а безработицата, скрита зад кратковременна заетост, нараства, макар и не с темповете, с които поскъпва насъщният. Поредното задълбочаване на икономическата криза затруднява и без това изоставащите в графика материални доставки за Репарационната комисия и води до изостряне на отношенията с Франция, Белгия и Италия.

Дипломатическата предистория на рурската окупация е тема на главата **„Развой на конфликта за репарациите“** (стр. 232-285). В нея са проследени опитите за френско-германско икономическо сътрудничество непосредствено след войната, споровете за размера и за методите за изплащане на репарациите, формулирането и налагането на Лондонския план, частичното му изпълнение от германските власти, усилията им да издействат мораториум върху плащанията и, накрая, международната изолация, в която Германия изпада към края на 1922 г.

Първите проекти за съвместно оползотворяване на индустриалната база на Вестфалия и Лотарингия възникват още по време на Парижката мирна конференция, когато вече е ясно, че Германия ще изгуби втората област. Те обаче не намират място във Версайския договор, възприет от

Берлин (донякъде с право) като инструмент за икономическа експлоатация („османизиране“) на Германия. Опити за сближение не липсват и след подписването на договора, но шансовете им са минимални. През следващите три години германските дипломати нерядко проявяват гъвкавост и изобретателност, но без да отстъпват от няколко приоритета: неутрализиране на търговските клаузи на мира; избягване от всякакви форми на френски икономически контрол; ограничаване на репарациите; издействане на заем от чужбина; защита на германския суверенитет над окупираната Рейнска област и над застрашения от същата съдба Рурски район (френската страна повдига въпроса за завземане на тамошните мини и заводи още през февруари 1920 г.).

В продължение на месеци след влизането на Версайския договор в сила (през януари 1920 г.) преговорите за изпълнението му гравитират около възгледите, доставяни от Германия, важни за френската индустрия. След временното уреждане на този въпрос на конференцията в Спа през юли с.г. идва ред на договарянето за формите и начина за издължаване на репарациите. Тук преговарящите удрят на камък. Отчитайки трудностите пред германската икономика след войната, френската страна предлага плащането да започне с относително малки вноски и то предимно в натура. Това не устройва немските дипломати, тъй като доставките, оцеляващи германския експорт, не се отчитат на международни цени (а по по-ниските цени на френския пазар). По тази причина не се стига до компромис.

Основна пречка за постигане на френско-германско разбирателство не е моделът на заплащане, а размерът на репарациите. Парижките решения от началото на 1921 г. изправят правителството на Ференбах срещу обединените позиции си Франция и Великобритания. На конференцията в Лондон през март външният министър Валтер Зимонс се опитва да олекоти товара, надвиснал над Германия, като издейства драстично намаление на първите анюитети, получаване на международен заем и гаранции за запазване на Горна Силезия в пределите на Райха. Усилията му са обречени заради несъгласието на френския премиер Аристид Бриан (подкрепен от британския министър-председател Дейвид Лойд Джордж) и опозицията на крупните индустриалци у дома, които смятат, че ръководителят на германската дипломация прави твърде много отстъпки на страните победителки. Провалът на Лондонската конференция е последван от окупация на Дюселдорф, Дуисбург и Рурорт и икономически санкции срещу Германия (вкл. прокаране на митническа граница по Рейн).

След като администрацията на американския президент Уорън Хардинг отклонява опитите да бъде привлечена като посредник (чрез плана на Валтер Ратенау Германия да поеме вместо репарации френските и британските военни дългове към САЩ), идва ред на Лондонския ултиматум и оставката на кабинета „Ференбах“ в началото на май 1921 г. С

подкрепата на двете социалдемократически партии в Райхстага (пряка от МСДП, която влиза в управлението, и индиректна от НСДП, която гласува за Лондонския план) управляващата коалиция е преобразувана начело с Вирт (ГНП излиза от правителството) и Германия се съгласява да изплати репарации в размер от 132 млрд. златни марки.

Новото германско правителство повежда „политика на изпълнение“ (*Erfüllungspolitik*) – изплаща първия милиард златни марки, изисквани от съюзниците през лятото на 1921 г., сключва Висбаденското споразумение относно материалните доставки за Франция и обещава на Белгия да изкупи обратно немската валута, останала в белгийски банки от времето на немската окупация на страната. В социално-икономическата и бюджетната сфера обаче не са предприети мерки, които да позволят на Германия да продължи изпълнението на Лондонския план.

Платежоспособността на страната се влошава през есента на 1921 г. с пропадането на марката и с натрупването на редица задължения – репарационни вноски, клирингови плащания, краткосрочни зърнени кредити. Германските дипломати повеждат трудни преговори с меродавния съюзнически орган – Репарационната комисия, за разсрочване на репарациите. През януари 1922 г. Комисията дава съгласието си за частичен мораториум, но малко по-късно поставя условия за удължаването му (увеличаване на данъците и чуждестранен контрол върху германските финанси), отхвърлени от Райхстага. В края на май, след „данъчния компромис“ в парламента, мораториумът върху репарациите е утвърден, но разходите, заложен в германския бюджет, са недостатъчни за финансиране на материалните доставки. Въпреки изрично поетия ангажимент, правителството на Вирт се оказва неспособно да спре ръста на държавния дълг, а в началото на юни банкерският комитет, свикан от Репарационната комисия, за да проучи възможността за отпускане на заем за Германия, се саморазтуря поради разногласия между председателя му Дж. П. Морган и Раймон Поанкаре (заел премиерския пост във Франция в началото на 1922 г.) относно размера на репарациите.

Зачеркването на перспективата за стабилизационен заем води до нов, този път неудържим срив на марката. Правителството на Вирт се оказва притиснато до стената, поради бързото привършване на средствата за внос на храни, и започва да печата още необезпечени пари, за да компенсира резкия спад на реалните доходи на работници и служители. Германия изостава сериозно в изпълнението на графика за доставка на въглища и през август Поанкаре издига искането за „продуктивен залог“, т.е. пряк контрол върху рурските мини, който ще гарантира доставките занапред. След пропадането на финансовите преговори с германците белгийското правителство подкрепя френския премиер. Така британският делегат в Репарационната комисия остава изолиран в предложенията си за отстъпки. В средата на ноември 1922 г. германското правителство представя на

съглашенците план за реформи, които ще позволят възобновяване на плащанията след „отдых“ от 4 години. Но доверието в Берлин е вече подкопано, а отслабването на франка подтиква Поанкаре към действия.

Последвалите събития са описани в глава „**Окупация на Рурската област**“ (стр. 285-316). Хронологически тя обхваща периода от началото до края на управлението на кабинета на Вилхелм Куно – партийно необвързан представител на едрия бизнес, избран с подкрепата на широка буржоазна коалиция след като Вирт изчерпва авторитета си през ноември 1922 г. В тази част на дисертацията намират място последните усилия на дипломатите да предотвратят чужда интервенция в Рур, нахлуването на французите и белгийците, пасивната съпротива на германците, ответните действия на окупаторите, тежките социално-икономически последици за Германия и безсилието на правителството да ги ограничи.

В началото на главата се анализират френските мотиви: необходимостта от средства за връщане на дълговете към Съединените щати и Великобритания, отслабването на франка, вътрешнополитическия натиск върху Поанкаре и неуспешните опити за споразумение с Германия. В първите седмици от формирането си правителството на Куно полага енергични усилия за разбирателство. Те включват инициатива за договор, гарантиращ френско-германската граница, предложение за сътрудничество между индустриалците от двете страни и план (съставен от банкера Оскар Васерман) за рестартиране на репарациите след 2-годишен мораториум и стабилизиране на германските финанси с помощ от чужбина. Британците също се включват в превантивната дипломация, но и техният план е отхвърлен от Поанкаре в първите дни на 1923 г., тъй като предвижда 4-годишен мораториум и намаляване на френския дял от репарациите.

В отговор на френското нахлуване в Рур огромно мнозинство в Райхстага се обединява зад призивите на Куно за отпор. Но прекратяването на доставките на въглища и отказът на служителите от администрацията, железниците и пр. да изпълняват разпоредбите на окупаторите само провокират репресии: 150 000 души са прогонени в неокупираните територии, Рейнската комисия си присвоява приходите от данъци и мита, наложена е митническа бариера, създадени са инженерна комисия (*Mission interalliée de contrôle des usines et des mines, MICUM*) и други организационни структури, които с течение на времето експлоатират все по-ефективно ресурсите в окупираните области, а през март са завзети допълнителни германски територии около Дармщат, Манхайм и Карлсруе. Щетите върху германската икономика и държавната хазна са огромни. Загубила важни приходоизточници, държавата е принудена да поеме не само издръжката на депортираните служители, но и на стотиците хиляди безработни в Рурския район. По непълни изчисления разходите на фиска през първите шест месеца на рурската окупация надвишават 800 млн. златни марки. Загубите на икономиката са петорно по-големи.

В първите седмици на окупацията, до края на януари, текущият дълг на Райха нараства от 766 млрд. на 2,1 трилиона книжни марки, а в началото на март бюджетният дефицит е вече 7 трилиона. Мнозинството в Райхстага обаче продължава старата данъчна политика. Със законодателни промени през март задълженията са номинално увеличени, но предложенията за индексирането им според инфлацията са отхвърлени. Така не само не е ограничен дефицитът, но е стимулирано допълнително обезценяване на марката – задължените лица плащат реално нищо на държавата, а тя компенсира липсата на действителни приходи с печатане на пари.

В последните дни на януари щатският долар се разменя за 49 000 марки. Месец по-късно Райхсбанк се намесва масирано на валутните пазари. Изливайки десетки милиони от златния си резерв, към началото на март тя успява да сведе курса до 21 000 марки за долар. Това ниво е задържано до април, когато главоломно нарастващите разходи за поддържане на марката принуждават ръководството на централната банка – останало без подкрепа от имуществените среди, които отказват да изкупят издадените от хазната „доларови облигации“ – да вдигне ръце. Два месеца по-късно доларът вече наближава 150 000 марки.

Последиците от обезценяването на националната валута се стоварват върху масовия потребител. През юли официалният индекс на минималните средства, необходими за прехрана, осветление, отопление, облекло и наем, нараства с 392 % в рамките на месец. На фона на сринатата покупателна способност на марката размерът на заплатите – предмет на продължителни спорове между работници и работодатели – се актуализира неадекватно бавно. Още в края на април в Саксония избухват вълнения, които се пренасят през следващия месец в промишлените центрове на запад с участието на над 200 000 души. Предреволюционната ситуация е преодоляна с решението на министъра на труда Хайнрих Браунс да въведе автоматично индексиране на заплатите според инфлацията. Частните компании са принудени да възприемат този механизъм от държавните. Така производствените им разходи скачат, а конкурентоспособността им се срива. Все в името на гражданския мир намеренията за увеличаване на работното време в индустрията, с които кабинетът „Куно“ идва на власт, са изоставени.

Влошаването на обстановката в страната през пролетта на 1923 г. показва, че политиката на пасивна съпротива води до саморазрушение и не може да бъде поддържана още дълго време. Надеждите са възложени още веднъж на дипломацията, но отново напразно. Предложението на външния министър Фредерик фон Розенберг от началото на май за уреждане на репарациите е неприемливо за Поанкаре, тъй като обезсилва Репарационната комисия (като предоставя вземането на решенията по въпроса на неутрален комитет), намалява драстично обещаната сума (до 30 млрд. златни марки) и поставя като условие за изплащането ѝ оттегляне на

чуждестранните войски от Рур. Както през последните две години, и този път правителствената инициатива се препъва във въпроса за гаранциите. Едрият бизнес, от който зависи предоставянето им, иска отмяна на рестриктивните държавни регулации, промени в регламента за заплащане на труда и продължителността на работния ден и облекчаване на правилата за уволняване на персонал. Очаквано, срещу тези предложения въстават профсъюзите и ОСДП. Но това, което прави по-нататъшните преговори с французите невъзможни, е искането на Поанкаре (в началото на юни) за безусловно спиране на пасивната съпротива. Стъпка, която е политически неприемлива за Куно и поддържащите го партии.

Междувременно пропадането на марката разстройва стокообмена. Усилията на правителството и Райхсбанк за регулиране на валутния пазар също пропадат, поради валутните спекулации в окупираните територии, и задълбочават проблема с поскъпването и дефицита на стоки. Седмичното индексирание на заплатите се оказва недостатъчно бързо, за да компенсира обезценяването на марката. Така в последните дни на юли избухват нови размирици в Бреслау, Франкфурт на Майн и други градове. В началото на август централната банка се отказва от опитите да наложи единен валутен курс и от поддържането на марката. Дни по-късно Райхстагът приема закони за допълнително облагане на доходите и предприятията, като овластява финансовия министър да увеличава данъците и наказателните лихви според инфлацията. С това са създадени условия за валоризиране на приходите. Следващата важна стъпка към преодоляване на бюджетния дефицит – намаляване на разходите, е направена от следващото правителство. Кабинетът „Куно“ пада на 12 август, след като лидерите на ОСДП, подтикнати от размириците в страната и растящата активност на комунистите, сключват споразумение с ГНП за съвместно управление и пресичане на революционните тенденции.

* * *

Времето, в което германската валута и икономика стигат до дъното, а политическата система в страната е поставена на върховно изпитание от националисти, интернационалисти, сепаратисти и федералисти, съвпада с решителните мерки за стабилизация на републиката през есента на 1923 г. Затова темата, зададена със заглавието на раздела „Ескалация на кризата (1919 – 1923)“, е разгледана до край в следващия раздел – „Стабилизация (1923 – 1924)“.

Разделът започва с главата „**Заговори и бунтове през есента на 1923 г.**“ (стр. 317-371). Както подсказва названието ѝ, тя разказва за опитите за унищожаване на републиката, съвпаднали неслучайно с най-острата фаза на икономическата и дипломатическата криза. Вълненията, започнали още с непоносимото поскъпване на основните стоки и услуги през лятото на

с.г., придобиват политически облик в момента, в който правителството предприема първата от антикризисните мерки, необходими за намаляване на държавните разходи и постигане на компромис за репарациите – публичен отказ от пасивната съпротива. Поради неотстъпчивостта на Поанкаре, декларацията на кабинета „Щреземан“ прилича на пълна капитулация пред окупатора и е възприета като предателство от националистите. Още на същия ден (26 септември) баварското правителство обявява извънредно положение и предава изпълнителната власт на Густав фон Кар (баварски министър-председател от 1920-1921 г., известен със съпротивата си срещу разпускането на гражданските милиции и разпоредбите на Берлин за защита на републиката). Страхувайки се, че Кар ще мобилизира националистите, имперското правителство веднага въвежда извънредно положение в цялата страна, предоставяйки правомощия (отново както до 1920 г.) на армията като противотежест на баварския комисар.

Една от първите реакции срещу спирането на пасивната съпротива е Кюстринският пуч от началото на октомври. Майорът от запаса Бруно Бухрукер мобилизира тайния резерв на Райхсвера – т.нар. трудови команди, с намерението да овладее Берлин и околните крепости и да провъзгласи „национална“ диктатура. Начинанието му обаче е провалено скоро от ефективната реакция на висшето командване и гарнизонните командири. Но целта на Зект, истинският шеф на въоръжените сили, не е точно стабилизиране на републиката и правителството, а стабилизиране на държавността, както той го разбира – чрез изтикване на левицата от властта. Това разбиране води до активната намеса на Райхсвера във вътрешната политика, и по-специално, в размирните централногермански щати Саксония и Тюрингия.

Напрежението между Райха и Саксония нараства постъпателно от началото на 1923 г. Повод е сътрудничеството на армията – мнимо или действително – с националистическите организации, които са противници на управляващите в Саксония социалдемократи. По-дълбоката причина е, че последиците от инфлацията и икономическата криза са много по-тежки за гъсто населения силно индустриализиран щат, отколкото за други части на страната. Ограничавайки помощите за безработните под жизнения минимум, Райхът не помага за облекчаване на тези последици.

На конгреса си в Лайпциг през януари Германската комунистическа партия преценява обстановката в Саксония като революционна. По заръка на Коминтерна, новото ръководство на партията в лицето на Хайнрих Брандлер поема курс към създаване на „работническо правителство“ (със социалдемократите), като инструмент за установяване на съветски контрол над ландтага и въоръжаване на работниците. Допринесла за падането на предишните две правителства на социалдемократите, през март фракцията

на ГКП в саксонския ландтаг подкрепя новия кабинет на ОСДП начело с Ерих Цайгнер.

Публичните критики на новия министър-председател към военните бързо го вкарват в противопоставяне с Райхсвера. То прераства в открит конфликт след като на 12 октомври комунистите влизат с двама министри в кабинета на Цайгнер и призовават за революция. Местният комендант, ген. Алфред Мюлер, реагира, като струпва войски в Дрезден, Лайпциг, Пирна и други градове и обявява комунистическите „пролетарски стотни“ извън закона. Централата на ГКП решава, че това е очакваният повод за въстание, но греша. Мнозинството работнически представители, събрали се в Кемниц на 21 октомври, решава, че времето за съпротива не е назряло. Така въстанието, вдигнато в Хамбург, се оказва преждевременно и е бързо прекратено три дни по-късно. Още няколко дни след това се стига до кръвопролития и в Саксония. Сблъсъци между местни жители и войската във Фрайберг завършват с десетки убити и ранени. В тези условия, на 29 октомври, президентът издава указ за имперска екзекуция. Имперският комисар Рудолф Хайнце разтуря кабинета Цайгнер и свиква ландтага, който връща на власт социалдемократите (правителство на Карл Фелиш), но този път без ГКП.

Правомощията на комисаря в Саксония са прекратени на 1 ноември, но на следващия ден социалдемократите напускат правителството на Райха, недоволни, че не е постъпено по същия начин с властите в Бавария, подкрепящи антиреспубликанската десница. Разпадането на управляващата коалиция означава край на законодателните пълномощия, гласувани порано от Райхстага на кабинета, и спъване на реформите, започнати с указа за Рентенбанк от 15 октомври. Щреземан предугажда тези последици. Той е наясно също така, че армията няма да се намеси в Бавария, но въпреки това взема решението за имперска екзекуция на Саксония. Решението му е мотивирано от страха, че баварските националисти ще нахлуят в щата и Райхсверът ще ги подкрепи.

Същият превантивен характер има военната операция в Тюрингия. ГКП се включва в управлението на щата на 16 октомври. На 6 ноември в Тюрингия навлизат значителни по численост войскови части и обезопасяват границата с Бавария срещу струпаните край Кобург полувоенни отряди на кап. Ерхарт. Шест дни по-късно комунистическите министри са принудени да напуснат правителството на Аугуст Фрьолих.

Ескалацията на конфликта между Райха и Бавария през есента на 1923 г. се дължи както на напрежението в отношенията между берлинските унитаристи и мюнхенските федералисти, натрупано в предходните три години, така и на вътрешнополитическото развитие на Бавария след приемането на Закона за защита на републиката. Правителството на Ойген фон Книлинг идва на власт в Мюнхен почти по едно и също време с издигането на кабинета „Куно“ с декларацията, че няма да допуска повече

накърняване на баварския суверенитет от Берлин. В името на единството срещу френския окупатор, Куно поддържа добри отношения с баварския министър-председател. Но в началото на 1923 г. в националистическия Съюз „Бавария и Райх“, който поддържа баварския кабинет, настъпва разцепление. Около крайните националисти, сред които изпъква Адолф Хитлер, се образува нов силов център. Тяхното кредо е, че преди външния трябва да бъде победен вътрешният враг. Безкомпромисното им отношение към политическата система на републиката води неизбежно до конфронтация с баварските власти. Опасявайки се от влиянието на Хитлер и от симпатиите на войската към националсоциалистите, Книлинг не предприема решителни мерки срещу него даже след размириците, които нацистите предизвикват през май в Мюнхен. От своя страна, Куно също не поставя ребром въпроса даже след като Националсоциалистическата партия (НСГРП) е забранена в другите щати. Това позволява на Хитлер и хората му да провокират разцеплението на Райхсвера в края на септември и да предприемат опита за преврат от 8 ноември.

Необходимостта от озаптяване на националистите е един от мотивите (наред с недоверието в Голямата коалиция, дошла на власт в Райха през август) за решението на кабинета „Книлинг“ да назначи Густав фон Кар за генерален комисар с пълномощия за опазване на обществения ред веднага след декларацията за спиране на пасивната съпротива. Книлинг разчита, че благодарение на авторитета си, натрупан по времето, когато сам е бил начело на баварското правителство, Кар ще привлече на своя страна десницата, за да я отклони от намеренията за преврат. Генералният комисар прави точно това като суспендира омразния Закон за защита на републиката, разтуря организациите на ГСДП за самозащита и забранява ред социалдемократически и либерални вестници. Скоро част от съюзниците на Хитлер (организацията „Райхсфлаге“ на кап. Адолф Хайс) го напускат, за да се присъединят към лагера на Кар.

Проблемът, който заплашва авторитета на генералния комисар, са влошаващите се социалноикономически условия в Бавария. Това го подтиква да обвини Берлин в некомпетентност и да поиска връщане на загубените през 1919 г. правомощия на щата в стопанската и финансовата сфера и води до изостряне на отношенията с Райха. Но повод за разрива дава „Фьолкишер Беобахтер“ с публичните обвинения към ген. Зект, че действа под „еврейско“ влияние. Отказът на баварския областен комендант ген. Ото фон Лосов да забрани издаването на нацисткия вестник води до заповедта за уволняването му на 20 октомври. Зад генерала обаче застават Кар и баварските управляващи партии. Два дни по-късно голяма част от разположената в Бавария VII дивизия на Райхсвера се заклева в баварската конституция и обещава вяност на правителството в Мюнхен като „попечител на германския народ“.

Тъй като останалите дивизии застават твърдо зад Зект, Лосов търси и намира подкрепата на националистическите формации, пред които обявява подготовката на „Хербстюбунг“ – операция за овладяване на Берлин и установяване на националистическо правителство. Обявеният за началото на операцията двуседмичен срок обаче изтича без да се случи нищо. Кар и Лосов са обезкуражени от предупрежденията на Зект, а политическите промени на север – отстраняването на комунистите от управлението в Саксония и Тюрингия и оттеглянето на ГСДП от имперското правителство в началото на ноември – обезсмислят настъпателните планове на мюнхенските лидери. Усетил колебанията им, Хитлер се заема да ги подтикне към решителни действия.

На 8 ноември, по време на политическо събрание в мюнхенската пивница „Бюргербройкелер“, Кар и Лосов са заставени да подкрепят преврата, оглавен от Хитлер и Лудендорф. Книлинг и няколко министри са арестувани. Завзети са и някои правителствени учреждения в Мюнхен. Войските на генералите Крес и Данер и щатската полиция обаче вземат бързи мерки срещу пуча и го потушават още на следващия ден с разгонването на нацистката демонстрация на „Одеонсплац“. Парадоксално предвид целите, които си поставят изпълнителите му, „Биреният пуч“ съдейства за благоприятната развръзка на политическата криза в Германия. Националистическият поход към Берлин търпи фиаско. С действията си на 8/9 ноември Кар и Лосов губят авторитет както сред националистите и в армията, така и пред баварското правителство, и вече не са опасни за Берлин. Събитията в Мюнхен водят до подобряване на отношенията между Еберт и Геслер, от една страна, и Зект, от друга. До 8 ноември тези отношения са крайно обтегнати заради настояването на райхспрезидента и военния министър към Армейското командване за изпреварващи действия срещу Бавария. Събитията на споменатата дата карат Еберт да издаде указ за изпълнителни пълномощия на ген. Зект. Само ден по-късно планираната интервенция в Мюнхен става излишна заради бягството на Хитлер и залавянето на Лудендорф.

Бързата развръзка на Хитлеровия пуч обуславя кратката продължителност на Зектовия режим. За по-малко от четири месеца ГКП, НСГРП и други екстремистки партии са забранени, революционната агитация е потисната, политическата криза в размирните щати е овладяна, а отношенията с Райха – уредени. Правителствената криза в Саксония е преодоляна чрез разрыв в местната структура на ОСДП. Част от фракцията на партията в ландтага отхвърля решението за съюз с комунистите и влиза в сътрудничество с Демократическата и Народната партия, за да формира правителството на Макс Хелт (4 януари 1924 г.). Кризата в Тюрингия е преодоляна със саморазпускането на ландтага през декември 1923 г. и нови избори през февруари сл.г., спечелени от буржоазния „Блок на реда“. Начинът, по който е уреден спорът между имперското и баварското

правителство, е предрешен от политическия крах на 8 ноември, izolацията на Бавария в Райхсрата и пълната ѝ икономическа зависимост от Берлин. Затова от баварските претенции за промени във Ваймарската конституция (изключително право на щатите върху прилагането на чл. 48, собствено данъчно законодателство, връщане на железниците и др.) не остава почти нищо на 18 февруари 1924 г., когато е публикувано т.нар. Хомбургско споразумение. Конфликтът, който едва не води до отцепване на Бавария, приключва с ангажимент на Райха да се консултира в бъдеще с баварското правителство, когато реши да отзове коменданта на баварските войски. Още на същия ден Кар и Лосов се оттеглят от постовете си. С това се изчерпват и задълженията на Зект. На 28 февруари президентът издава указ, с който прехвърля извънредните му пълномощия на министъра на вътрешните работи на Райха.

В главата „**Укрепване на марката – вътрешнополитически ходове и препятствия**“ (стр. 371-422) са изложени последователно: изострянето на социално-икономическата криза в края на лятото на 1923 г. като непосредствен мотив за паричната реформа; разногласията в „Голямата коалиция“, забавили реформата, и приемането на пълномощния закон от 13 октомври; въвеждането на рентенмарката и стабилизирането на валутните курсове през ноември; балансирането на бюджета чрез орязване на разходите и повишаване на приходите; окончателното либерализиране на зърнения пазар и борбите за и против 8-часовия работен ден в индустрията.

Взривоопасната политическа обстановка, описана в предходната глава, е обусловена от пагубния ефект на хиперинфлацията върху индустрията и доходите на работниците. С въвеждането на нова схема за възнагражденията на миньорите в началото на август икономиката понася ценови шок. Много от германските стоки (напр. суровото желязо) стават непродваеми извън страната. В самата страна сривът на доверието на земеделските производители в марката води до дефицит на стоки от първа необходимост. Гладните бунтове и кръвопролития като тези в Аахен показват, наред с редицата местни инициативи за въвеждане на стабилна парична единица, напреднал процес на дезинтеграция на централната власт. Освен от зачестилите стачки, индустрията страда и от свиването на кредита на Райхсбанк (10-кратно в сравнение с 1913 г.) и резките контракции в реалното парично предлагане. В тези условия годишният спад в промишленото производство достига 34 на сто. Проблемите на индустрията удрят пряко по фиска – валутните постъпления от експортния налог намаляват драстично в края на лятото. Наред с преполовяването на златния резерв на Райхсбанк, този факт буди сериозни опасения у държавните ръководители за прехраната през идващата зима.

Въпреки че пресичането на застрашителните тенденции не търпи отлагане, политиките губят още два месеца в спорове. Основните

разногласия в правителството на Щреземан са между министъра на икономиката Ханс фон Раумер (ГНП) и финансовия министър Рудолф Хилфердинг (ОСДП), а в Райхстага – между депутатите от партиите на двамата министри. Настояването на Раумер за данъчни и експортни облекчения за индустрията е блокирано от Хилфердинг, който на свой ред пледира напразно за събиране на данъците в девизи. Въпреки отказа от пасивната съпротива, реалният бюджетен дефицит нараства от близо 1,1 млрд. през второто на над 2,6 млрд. златни марки през третото тримесечие на 1923 г. Опитите на Хилфердинг да подобри събираемостта на данъците само настройват срещу кабинета могъщи икономически групи, които съдействат за падането на коалицията от власт.

Ябълката на раздора е работното време в индустрията. Буржоазните партии смятат увеличаването му за най-бързия начин да бъде повишено производството, но социалдемократите отказват категорично да отстъпят от принципа за 8-часов работен ден. Затова в края на септември, когато група индустриалци се договарят да го увеличат на своя глава, напрежението в управляващата коалиция е опънато до скъсване. В началото на октомври кабинетът подава оставка, след като Райхстагът отказва да му даде законови пълномощия в трудовата сфера. Надеждите на консерваторите за властта обаче са попарени от президента Еберт, който съдейства за повторно събиране на Голямата коалиция дни по-късно (6 октомври). Конфликтът за работното време е временно потушен с ново удължаване на валидността на регламентиращите го демобилизационни укази и с обещания за законово уреждане. В новия кабинет на Щреземан взаимно неутрализиралите се Раумер и Хилфердинг са заменени от безпартийни лица – съответно Йозеф Кьот и Ханс Лутер. На втория се пада да извърши паричната реформа, подготвена от Хилфердинг, с пълномощия, които Райхстагът приема на 13 октомври под заплахата да бъде разпуснат от президента.

Указът от 15 октомври 1923 г. за учредяване на Рентенбанк и емитирането на нейните „рентенмарки“ (*Rentenmark*) е продукт на повече от два месеца дискусии между управляващите и представители на аграрния, промишления и банковия сектор. Споровете върху плана за емисионна банка, предложен от Карл Хелферих в края на юли, са продължителни, тъй като Хилфердинг не желае да остави управлението на институцията в частни ръце, нито да допусне печалбата на акционерите ѝ да надвиши разходите им по гарантиране на новите пари. Замисълът на финансовия министър за златно покритие (вместо предлаганото от Хелферих покритие с реколтата от ръж) не намира приложение, поради отказа на президента на Райхсбанк Рудолф Хафенщайн да жертва необходимото за целта злато от изтънелия резерв на банката. Едрата индустрия също не харесва плана на Хилфердинг, който предвижда драстично свиване на кредита без данъчни облекчения. С окончателния

компромис, записан от Лутер в указа за Рентенбанк, върху селските стопанства, промишлените и търговските фирми и банките е наложена ипотека в злато. За да облекчи участниците в проекта, новият финансов министър допуска изравняване на лихвите по ипотеката с дела на собствениците на банката от печалбите ѝ. Райхът си запазва решаващ глас при определянето на президента и устава на Рентенбанк, но позволява на акционерите да диктуват условията за кредитиране.

Рентенмарката е пусната в обращение на 15 ноември. Едновременно Райхсбанк спира сконтирането на държавни ценни книжа и така запущва един от главните източници на инфлацията (а Райхът се освобождава от всичките си дългове с част от кредита, отпуснат от Рентенбанката). До началото на декември е спряно осребряването на извънредните пари (*Notgeld*), използвани от общинските власти. Преди това, на 20 ноември, по предложение на валутния комисар Ялмар Шахт, курсът на марката е фиксиран на 4,2 трилиона за долар. Борсовите спекуланти са принудени да се съобразят с това решение, след като печатницата за пари е спряна, а прехвърлянето на рентенмарки на чужденци е забранено.

За да бъде успехът на паричната реформа траен, правителството на Щреземан трябва да предприеме спешни мерки за балансиране на бюджета. Още на 11 октомври – два дни преди приемането на закона за пълномощията и четири преди учредяването на Рентенбанк – президентът Еберт и Лутер издават указ по чл. 48 от конституцията за валоризиране на част от данъците. Следва указ (вече въз основа на пълномощията от Райхстага) за съкращаване на държавните чиновници и работници, по който до март 1924 г. са уволнени близо 400 000 души (около $\frac{1}{4}$ от държавния щат), като същевременно са орязани пенсиите и компенсациите за уволнените. Армията от безработни нараства, а с това и издръжката им, но Райхът (чрез министър Браунс) прехвърля тази отговорност на работниците, работодателите и общините. Политиката на икономии, следвана неотклонно от Лутер, удря по всички потребители с отмяната на купоните за хляб. В средата на октомври и началото на ноември гладни бунтове обхващат Централна Германия и Берлин. Едва стабилизирането на марката и данъчният натиск върху земеделците водят до преодоляване на недостига на храни и нормализиране на цените през декември.

Последица от хиперинфлацията и паричната реформа е значителното свиване на кредита. В новите условия индустрията може да оцелее чрез повишаване на производителността и конкурентоспособността. Според работодателите това може да стане само за сметка на работниците – чрез увеличаване на работното време, масови уволнения (30 %) и намаляване на заплатите. В края на октомври и началото на ноември, с напредването на преговорите с окупационните власти за подновяване на репарационните доставки, Щинес успява да убеди Лутер, че тези предложения трябва да бъдат реализирани, за да може Германия да изпълни френските искания, да

увеличи експорта, да се пребори с безработицата и да спечели доверието на чуждестранните кредитори. От своя страна, Лутер изтъква бързото стопяване на средствата, отпуснати на Райха от Рентенбанк, за да убеди останалите министри да не подновяват демобилизационните укази, чийто срок изтича на 17 ноември.

Решението е удар по профсъюзите, защото с отпадането на указите отпадат и правните пречки за готвените уволнения. Но правителството няма намерение да отслаби твърде много синдикатите (разглеждани като противотежест на работодателите и комунистите), нито да рискува мащабни стачки, които ще навредят на икономиката в най-неподходящия момент. Затова то използва още веднъж пълномощията си, за да си създаде необходимия инструмент за посредничество в трудовите спорове. С указа за трудовия арбитраж от 30 октомври министър Браунс си осигурява решаващата дума в предстоящите преговори за уреждане на работното време във възгледобива и стоманодобива. По-нататъшните му действия са възпрепятствани от саксонската криза.

Съгласно пълномощния закон от 13 октомври краят на Голямата коалиция, настъпил след отстраняването на саксонското правителство, означава и край на правителствените пълномощия. Изтичането на демобилизационните укази подтиква преминалата в опозиция ОСДП да поиска на 20 ноември свикване на Райхстага с настояване за законово гарантиране на 8-часовия работен ден. Три дни по-късно кабинетът Щреземан губи поискания вот на доверие и подава оставка. Преговорите за съставяне на нов кабинет продължават още седмица. След разрива между буржоазните партии и доскорошните им социалдемократически партньори ключова роля за формиране на ново парламентарно мнозинство придобива ГННП. В хода на консултациите ГНП и Център се отказват от своите кандидати за канцлерския пост, а консерваторите се съгласяват да изпълняват Версайския договор. Претенциите на ГННП за властта в Прусия и управление на Райха чрез президентски укази обаче идват в повече както за Еберт, така и за другите партии. Така на 30 ноември е сформирано правителство на малцинството (Център, ГНП, ГДП), начело с лидера на Център Вилхелм Маркс. На 8 декември то получава от Райхстага нови, този път неограничени в сферата на дейност, пълномощия за срок от два месеца. ГННП поддържа необходимата за пълномощията промяна в конституцията, след като получава обещание от президента, че ще свика предсрочни парламентарни избори през идната пролет. ОСДП също гласува „за“, но от страх, че в противен случай ще се стигне до диктатура на Зект.

Решението на Райхстага идва в последния възможен момент, поради застрашителното намаляване на ресурсите в хазната. Защото за два месеца след прекратяването на пасивната съпротива бюджетните разходи спадат трикратно, но редовните постъпления слизат под 10 % от разходите. Лутер

реагира с т.нар. извънредни данъчни укази от 7 и 19 декември (първият с президентски указ по чл. 48), с които налага предсрочно събиране на задълженията в твърда стойност. Постигнатите резултати са отлични – от 76 млн. през ноември 1923 г., данъчните приходи достигат и задминават 500 млн. златни марки през януари 1924 г. Още една важна стъпка за саниране на фиска е указът от 12 февруари за обособяване на германските имперски железници в отделно предприятие, което се издържа самó, без субсидии от Райха.

На 14 февруари (ден преди изтичането на срока на пълномощията) е издаден „Третият извънреден данъчен указ“. С него правителството противодейства на опасността от пълна ревалоризация на дълговете по съдебен път – вариант, при който Райхът ще бъде натоварен с непоносими задължения. За да задоволи кредиторите, потърсили правата си в съдилищата, правителството записва в указа 15-процентно ревалоризиране на дълговете, но отлага плащането им за неопределено време (след уреждането на репарациите). Указът спасява и големите длъжници от индустрията, но за сметка на това облага печалбите им от инфлацията. Имперската хазна е облекчена допълнително чрез премахване на субсидиите за щатите, които са компенсирани с правото да събират налог върху жилищните наеми (*Mietzinssteuer*).

Маркс и Лутер смятат тези разпоредби за абсолютно задължителни за предотвратяването на нова инфлация. По тази причина, когато не само консерватори и социалдемократи, но дори и членове на управляващите ГДП и ГНП внасят в Райхстага предложения за изменения в редица пълномощни укази, двамата решават, че делото им е застрашено. Еберт споделя това мнение и упълномощава Маркс да разпусне парламента. Канцлерът прави това на 13 март 1924 г.

Стабилизацията, според оценката на Маркс, е застрашена сериозно още веднъж през май, по време на масовия локаут в Рурския район. До конфликта се стига след като правителството провокира профсъюзите, заставайки на страната на работодателите в спора за работното време и възнагражденията в индустрията. Преговорите се развиват в края на 1923 г. под знака на ултиматум, даден от предприемачите, които, на свой ред, са притиснати от французите да изпълнят материалните репарации, заложиени в споразумението с *MICUM* от 23 ноември. В условията на безработица и недоимък, засегнали милиони хора, профсъюзите избират компромиса. В един и същи ден – на 14 декември, са постигнати договорености за допълнителен час (без премии) във въгледобива и връщане на довоенните 12-часови смени в желязо- и стоманодобива. Голяма част от засегнатите от тези решения обаче отказват да ги приемат. Протестите започват веднага и се разрастват през януари 1924 г., след като влиза в сила „санитарният“ максимум от 10-часов работен ден, разпореден от Браунс. Недоволството е потушено, като за целта министърът на труда използва всички налични

средства. Най-ефективното е решението му да намали обезщетенията на хората, изхвърлени от работа. За усмиряване на Рейнската и Рурската област, където стачките са най-масови, е отменен законът за гарантиране на работните места в окупираните територии.

Напрежението стихва в края на януари, но се покачва отново два месеца по-късно след поредица от решения на арбитражните комисии в ущърб на реалните възнаграждения (във въгледобива те слизат до 21 % под довоенното равнище). Работниците имат право да негодуват от лишенията, които търпят, предвид приноса си за нарастването на продукцията през тези месеци, но и работодателите са притиснати до стената заради растящите разходи за репарациите и влошаването на условията по кредитите през пролетта на 1924 г. И в тази ситуация Браунс поддържа работодателите. Така отново се стига до взаимни ултиматуми и в началото на май рурските миньори отказват да поемат смени над 7 часа. Управителите на мините отговарят с локаут, който засяга непосредствено 380 000 души (над 90 % от персонала), а след броени дни и редица промишлени отрасли, зависими от въгледобива. Развръзката идва в края на месеца. Миньорите се връщат на работа, след като са компенсирани с 20-процентно увеличение на заплатите. В следващите месеци реалните заплати нарастват още, а работното време намалява в ред отрасли. На свой ред, индустриалците са компенсирани с кредити от Райхсбанк и от чужбина. По този начин е установен „мир“ в трудовите отношения, но, както показват събитията четири години по-късно, на нетрайна основа.

Последната глава на дисертацията – **„Уреждане на рурската криза“** (стр. 422-486), насочва вниманието върху начина, по който след спирането на пасивната съпротива от кабинета „Щреземан“ през септември 1923 г. са постигнати благоприятни международни условия за стабилизирането на Германия. Като голямо препятствие по този път на първо място са разгледани действията, инспирирани от френските власти, за отцепване на окупираните територии на левия бряг на Рейн. Социално-икономическите и политическите условия в тези територии и политиката на германското правителство спрямо тях са изложени през призмата на сепаратистките пучове във френската и белгийската окупационна зона от последните месеци на 1923 г. и на проектите на местния политически, икономически и финансов елит за превръщане на Рейнската област във федерален щат, полунезависим от Берлин. Анализирани са причините за провала на тези проекти. Изложени са предисторията и съдържанието на договореностите за възобновяване на репарационните доставки, които водят до съживяване на икономическия живот в окупираните земи, както и перипетиите около формулирането, утвърждаването и задействането на плана „Доус“.

Сепаратисткото движение, възникнало и угаснало в Рейнската област скоро след войната, се възражда в екстремните условия през лятото на 1923

г. В края на септември в Дюселдорф се стига до първите сериозни сблъсъци на сепаратистите с националистите и органите на реда. На 21 октомври се надига вълна от сепаратистки пучове, засегнала първо Аахен, а оттам и други градове под контрола на белгийските и френските войски. На 12 ноември е обявена и „автономна република“ в баварския окръг Пфалц. По това време обаче отцепниците в Рейнската провинция на север вече са в отстъпление. Първоначалният им успех се дължи до голяма степен на погрома, на който е подложена пруската администрация по време на пасивната съпротива, но най-вече на пряката подкрепа на окупаторите. Същите фактори допринасят и за бързия провал на сепаратистите. Защото грубата намеса на френските военни дискредитира напълно каузата им пред германската общественост. Без всякакъв авторитет и административен капацитет, лидерите на т.нар. Временно правителство на Рейнската република са неспособни да се справят с икономическите и социалните проблеми в подконтролните им територии, особено след като в последните дни на октомври имперското правителство спира превеждането на помощите за безработни. Рейнската република изчезва още в последните дни на 1923 г., а краят на Пфалцката настъпва през февруари насред масови безредици в Пирмазенс и други градове.

Макар и мимолетни във времеви план, сепаратистките прояви от есента на 1923 г. са важни най-малко в два аспекта. На първо място, те дискредитират Франция, която до този момент оправдава действията си с германските нарушения на Версайския договор. Великобритания реагира с остро предупреждение, че отцепването на германски земи ще наложи ревизия на договора (т.е. на репарационните клаузи). Това кара белгийците набързо да оттеглят помощта си за сепаратистите в своята зона. Без да се отказва от идеята да наложи обособяване на Рейнската област от Берлин Поанкаре възприема по-внимателен подход, за да защити икономическите приоритети на Франция. Вторият аспект, в който сепаратистите изиграват значима роля, е използването им от френските окупационни власти на Рейн за натиск върху местните политически лидери в посоката, желана от Париж.

Запазването на германския суверенитет над Рейнската област е една от главните цели на Щреземан в началото на октомври 1923 г., когато канцлерът прави постъпки в Париж за договаряне на репарациите. Другата цел е да осигури успеха на подготвяната парична реформа в Райха като издейства френското съгласие за вдигане на блокадата между окупираните и неокупираните територии и възстановяване на рурската индустрия. За съжаление на Щреземан настойчивите му покани за диалог са отклонени от Поанкаре. Френският премиер предпочита директните преговори с индустриалците от окупираните земи на принципа „разделяй и владей“. Към средата на октомври той вече е постигнал предварителна сделка с един от тях – Ото Волф, за възобновяване на репарационните доставки, и е

поставил условия си на т.нар. Шесторна комисия (представляваща 80 % от рурските въглища и кокс). Обстоятелствата принуждават Щреземан да остави преговорите в ръцете на шестимата магнати начело с Щинес. Шестимата обаче са длъжни да се съобразяват с мнението на канцлера, тъй като френската страна отказва категорично да ги кредитира. В унисон с новата си политика на бюджетни икономии имперското правителство също отказва да отпусне кредит на индустриалците, но се съгласява да компенсира разноските им за репарациите с бъдещи данъчни облекчения. Това, с което Берлин категорично отказва да се съгласи, е да включи в сметката разходите за незаконната по негово мнение окупация на Рур. По тази причина договорът с MICUM се забавя с три седмици – време на локаут и френски репресии, но в крайна сметка е намерен компромис.

Със споразумението от 23 ноември 1923 г. немските индустриалци се задължават да платят на окупаторите несъбрания по време на съпротивата въглищен данък и да продължат да го плащат занапред, както и да доставят като репарации въглища и кокс в размер от 18-22 % от добивите през 1921 г. Французите продължават да държат суровинните запаси, снабдяването в окупираните територии и износа за чужбина и неокупираната част на Германия. Майнцките договорености от 1 декември с представители на транспортното министерство на Райха утвърждават и разширяват контрола на френската администрация върху железниците в Западна Германия. С цената на тези отстъпки от германска страна икономиката на региона се задвижва отново, но митническата бариера по Рейн е запазена. Фискът на Райха не е натоварен, което дава възможност за балансиране на бюджета, и са спечелени ценни месеци за дипломатически усилия, но тенденцията за отделяне на окупираните територии се засилва. Финансовият натиск тласка част от германските индустриалци, натоварени с възобновените репарации, към фаворизираните от Франция проекти за политическа автономия.

Тласък на проектите за автономия на рейнските територии в късната есен на 1923 г. дава и принудителният отказ на имперското правителство да ги издържа финансово. Зад т.нар. *Versackungspolitik* стоят желанието на Лутер да сложи веднъж завинаги край на бюджетния дефицит и убеждението на Щреземан, че Поанкаре води целенасочено окупираните територии към хаос, за да ги отцепи от Райха, и че имперското правителство е безсилно да му попречи. След безуспешни постъпки за разбирателство в Париж, на конференцията в гр. Хаген на 25 октомври канцлерът дава на представители на Рейнската провинция да разберат, че парите от Берлин скоро ще секнат. Едновременно с това правителството спира кредитите за индустрията и намалява помощите за безработни в окупираните земи. Така, макар че Щреземан декларира изрично, че няма да приеме каквото и да било обособяване на провинцията, действията на неговото правителство принуждават местните бизнесмени и банкери да

започнат подготовка за учредяване на рейнска емисионна банка – широка крачка към независимостта.

Банковите проекти вървят ръка за ръка с политическите. Единият от тях е на депутата от ГНП Паул Молденхауер, който предвижда създаването на временна директория на рейнските земи в сътрудничество с окупаторите. Другият, поддържан от кмета на Кьолн Конрад Аденауер, е за федерален щат, свободен от окупаторите. След конференцията в Хаген представители на основните партии (без комунистите) учредяват т.нар. Комитет на петнадесетте, който трябва да води преговорите с френската администрация като държи в течение за тях кабинета в Берлин.

Тактиката, възприета от кабинета по отношение на окупираните територии, се оформя в резултат на преговорите с Междусъюзническата рейнска комисия от началото на ноември. След като германската страна отново отказва да плаща разноските за окупацията на Рурския район, Комисията на свой ред отказва да позволи прилагане на указа за Рентенбанк в подчинените ѝ територии – т.е. ипотекиране на тамошното имущество за покритие на рентенмарката. Освен това французите заплашват, че ще конфискуват всички ликвидни средства, необходими за войските им. Френската позиция прави паричната реформа неосъществима в Рейнската провинция. Страхувайки се от окупационните власти и спекулантите, имперското правителство не допуска рентенмарката в провинцията, лишавайки я от стабилни платежни средства. Буксуването на преговорите с *MICUM* и на френско-американските преговори за уреждане на репарациите, както и изгледите за трайна икономическа криза западно от Рейн, допълват мотивите, с които на 12 ноември кабинетът взема решение да спре напълно помощите за безработни в тези територии по-късно същия месец. Разчита се, че финансовото укрепване на неокупирана Германия и евентуалният пробив на дипломатическия фронт ще направят излишна замислената рейнска банка, но местните власти и бизнес са поставени в отчайващо положение.

На 23 ноември – навръх политическата криза в Берлин, довела до падането на кабинета „Щреземан“ – Молденхауер излага пред Пол Тирар (председател на съюзническата рейнска комисия и шеф на френската администрация на Рейн) своя план за временна (за период от 3 години) рейнска директория със собствена парична единица и данъци и право на окупационните власти да регулират социалноикономическата политика и законодателство. С това предложение германският представител излиза далеч от дадените му пълномощия, но и то не задоволява Тирар. Френският план е за трайно обособяване на рейнските територии в конфедерация с общ парламент, неограничено поле на законодателство и индустрия и железници под френски контрол. Тази визия е отхвърлена категорично от Аденауер, който след неуспеха на Молденхауер изстъпва на преден план като представител на ландтага на рейнската провинция. В началото на

декември кьолнският градоначалник представя възгледите си последователно на германското и на френското правителство. В Берлин Аденауер разчита, че ще спечели подкрепа за идеята си за федерален щат, ако в замяна на това издейства преждевременно оттегляне на френските войски от германска земя и намаляване на репарациите. В Париж той се надява да получи одобрение с предложенията за международна жандармерия, която да замести чуждите войски, и обвързване на рейнската икономика с френската в „промишлена общност“ (*Industriegemeinschaft*) – идея, поддържана от Хуго Щинес и други представители на германския бизнес.

В крайна сметка, Аденауер не успява да привлече на своя страна нито Париж, нито Берлин. Обезпокоено от контактите на рейнските политици с французите, в началото на декември имперското правителство ревизира политиката си за окупираните земи като подновява плащанията за безработните. Стабилизирането на марката – първо източно, а после (към 10 декември) и западно от Рейн – води до възстановяване на авторитета и влиянието му върху рейнските политици. Това позволява на Щреземан, запазил портфейла на външните работи при новия канцлер Маркс, да торпилира проектите на Аденауер и Щинес, въпреки благосклонността на някои членове на кабинета. Външният министър дава на Поанкаре да разбере, че идеята за „промишлена общност“ не е поддържана от Берлин. Това означава крах на целия замисъл за обособяване на Рейн, обвързано с решаването на репарационния въпрос.

Причина за решението на Щреземан да предотврати създаването на рейнски щат е основателното му недоверие към френския министър-председател. Поредният опит на германските дипломати да договорят вдигане на митническата бариера на Рейн се проваля през януари 1924 г. Поанкаре демонстративно предпочита сепаративното договаряне с рейнските представители, вместо преговори с Берлин, и поддържа пфалцките сепаратисти. При това положение Щреземан залага на започналата промяна в съотношението на силите в международен план. В последните седмици на 1923 и първите на 1924 г. марката укрепва, а франкът отслабва. Свикан е международният експертен комитет начело с американеца Чарлс Доус, който трябва да ревизира репарациите. Берлин вече има обещание за кредит от Лондон. В самата Франция приближават избори и смяна на властта. Против разбирателство с французите са и редица представители на германската тежка индустрия, както и влиятелни политици в страната, с които Щреземан трябва да се съобразява. Против продължаването на политическите преговори с френските окупатори се обявяват вестфалските общини, депутатите от Рейнската област и партията Център. Преговорите са прекъснати към началото на февруари.

По същото време замира и проектът за рейнско-вестфалска емисионна банка, добил очертания през декември 1923 г. Решителният

принос за това принадлежи на Шахт, който по същото време застава начело на Райхсбанк. Използвайки опасенията на британците, че Франция ще сложи ръка на рурските богатства (предварителното споразумение за устава на рейнската банка дава правото на френските и белгийските акционери да блокират кредитирането на рурската индустрия и евентуалното сливане на банката с Райхсбанк), Шахт убеждава управителя на „Банк ъф Ингленд“ Монтагю Норман да подкрепи през януари 1924 г. създаване нова банкова институция – „Голддисконтбанк“. Учредена през април с.г., тя осигурява на германската индустрия необходимия кредит, за да преодолее стабилизационната криза. Още през март, вследствие от решението на имперското финансово министерство да поднови пълното финансиране на окупационните войски, рентенмарката е пусната в обращение и в Рейнската област. С тези мерки правителството и Райхсбанк обезсмислят въвеждането на рейнска марка и слагат точка на идеите за автономия на западните германски предели.

Деескалацията на дипломатическата криза, настъпила с френско-белгийското нахлуване в Рурския район, започва през есента на 1923 г. Обезпокоено, че очертаваният се икономически крах на Германия ще повлече след себе си и други държави, важни за британския износ, през октомври (седмици след като германците прекратяват пасивната съпротива) правителството на Обединеното кралство се обръща към САЩ с молба за намеса. Държавният секретар Чарлс Хюз откликва с предложение за експертна комисия, която да преразгледа въпроса за репарациите. Притиснат от финансови проблеми, Поанкаре дава съгласието си с идеята, която може да осигури най-сетне възобновяване на репарациите, но поставя условия от позиция на силата: сумата, определена в Лондон през 1921 г., да остане непроменена; германските плащания могат да бъдат облекчени за ограничен период (до 1930 г.); френските войски да останат в Рурския район. Тези претенции идват в повече за Хюз и в преговорите настъпва застой.

На 10 ноември, когато държавният секретар прави резултатите от спора с Поанкаре достойни на пресата, мнозинството от министрите в Берлин губи надежда, че ще предотврати отцепването на рейнските територии. Два дни по-късно е взето решение за публично суспендиране на Версайския договор – акт, сметнат за достоен начин да се прехвърли цялата отговорност за окупираните територии на окупаторите. Всъщност, договорът е основната правна гаранция за германския суверенитет над Рейнска област и отхвърлянето му от Германия би било сериозна грешка. Само намесата на Щреземан я предотвратява.

Пробивът, на който германският първи дипломат се надява, става факт в края на месеца. Дни след като Франция си осигурява експлоатацията на Рурския район чрез споразумението на MICUM с местните индустриалци, нейният представител в Репарационната комисия

Луи Барту разблокира предложението за съставяне на две експертни комисии, първата от които да се заеме с проучване на начините за стабилизиране на марката, балансиране на бюджета и подновяване на репарациите, а втората – с оценка на изнесения от Германия капитал и намиране на начин за връщането му в страната. Администрацията на президента Кулидж отказва официално участие, но допуска в комисиите да се включат американци като частни лица.

Докладът, публикуван от комисията на Доус на 9 април 1924 г. след близо три месеца дискусии, балансира негативи и позитиви за Германия. Към позитивите спадат препоръката за чуждестранен заем (800 млн. златни марки) за осигуряване на златно покритие на марката и финансиране на материалните доставки за съюзниците и ограничаването на анюитетите и окупационните разходи (между 1 млрд. и 2,5 млрд. златни марки в първите пет години). С това е изпълнено нещо, към което германските дипломати дотогава напразно се стремят – репарационният въпрос е комерсиализиран (т.е. деполитизиран), а германският данъкоплатец е значително облекчен в сравнение с данъкоплатците в страните победителки. От полза за Берлин е и недвусмислената констатация на комисията, че възстановяването на германската платежоспособност е немислимо при пречките за единното стопанско управление на Германия, създавани от окупационните власти. Сред негативите в доклада се нарежда фактът, че Доус и колегите му не се произнасят за общия размер на репарационната сума, не уточняват и крайния срок за изплащането ѝ (което вреди на кредита за Германия), нито крайния срок за оттегляне на окупаторите от Рурския район. В замяна на облекченията в графика и начина на плащанията германското правителство трябва да ги гарантира, като приеме чужд контрол върху планираната емисионна банка, върху имперския бюджет (приходите от ред данъци са заложили за репарациите) и върху железниците (които издават облигации за покриване на репарационните задължения).

Последното се отразява непосредствено върху предизборната борба, започнала след разпускането на Райхстага през март 1924 г. Изборите в началото на май са спечелени от ГННП и съюзения с нея Земеделски съюз с лозунга против плана на Доус. Техният успех и успехите на левите и десните екстремисти (съответно ГКП и Германската народна партия на свободата) означават допълнително смаляване на парламентарното малцинство, което крепи правителството на Маркс. След отказа на ОСДП да се ангажира с управлението и на ГННП да се съгласи да изпълнява плана „Доус“ Маркс е натоварен от Еберт да състави нов кабинет с външнополитически мандат – да уреди репарационния въпрос въз основа на доклада на Доусовата комисия. За съжаление на консерваторите начело на дипломатията остава Щреземан. Наясно с негативните аспекти от доклада, той държи на прилагането му, защото е убеден, че само така ще спечели подкрепата на Съединените щати срещу френските аспирации.

Дипломатическото решение на рурския конфликт е постигнато от съюзниците и Германия на Лондонската конференция през август 1924 г. Договорени са възобновяване на репарациите, възстановяване на стопанския суверенитет на Берлин над окупираните територии, изтегляне на французите от Рур в едногодишен срок, механизъм за арбитраж на бъдещи разногласия между Германия и Репарационната комисия, който обезсилва последната, и гаранции за потенциалните кредитори, че обслужването на бъдещия заем за Германия ще е с приоритет в случай на нови санкции срещу страната. Още до края на същия месец Райхстагът (с решителната подкрепа на социалдемократите) приема законите, нужни за прилагането на плана „Доус“ (реорганизация на централната банка, облагане на индустрията и пр.). Най-сериозното препятствие – изменението в конституцията, което да позволи преустройство на железниците с възможност да бъдат отчуждени – е преодоляно след като част от депутатите на ГННП се противопоставят на официалната позиция на партията и гласуват за законопроекта.

Изпълнението на плана „Доус“ започва още в началото на септември с първата германска вноска по репарационната сметка. Броени дни по-късно ограниченията върху пътуването и търговията между окупираните и неокупираните територии са премахнати, а през октомври френските войски напускат част от завзетите градове във Вестфалия и Баден. Също през октомври е емитиран с голям успех първият заем за Германия. С така създадените финансови и дипломатически предпоставки е сложен край на следвоенния период на нестабилност на страната.

* * *

Приносите на дисертационния труд се заключават в:

- подробното и тематично подредено изложение на политическите събития в Германия от периода 1919 – 1924 г. в техния икономически, социален, финансов и международен контекст;
- анализ на управленските решения – начина, по който са взети, мотивите и ефекта им;
- оценка и претегляне на обективните и субективните фактори, повлияли върху развоя и преодоляването на политическата и икономическата криза.

По-важните изводи на автора на дисертацията са следните:

- за окупирането на Рур и вредите, които то нанася, германците трябва да винят най-вече себе си;

- парламентарното управление се оказва непригодно за решаване на кризата;
- спасителна за нефункциониращата парламентарна система се оказва финансовата и икономическата разруха;
- моментът за стабилизиране на марката и цените е пропуснат през лятото на 1921 г.

Важни предпоставки за окупацията на Рур са агресивната френска политика (целяща възстановяване на опустошените през войната райони в Северна Франция за сметка на виновника – Германия, и недопускане на повторното ѝ засилване) и пасивността на САЩ (които, като основен кредитор на Франция и Великобритания, са в позиция да дърпат конците на финансовата дипломатия), но решаваща е погрешната оценка на международната ситуация от германските лидери (външните министри Валтер Зимонс и Валтер Ратенау, както и канцлерът Йозеф Вирт от 1921-1922 г.). Вместо да потърсят разбирателство с Франция, те разчитат (погрешно) на американска и британска намеса в полза на Германия. Вирт поставя ревизията на Лондонския план като приоритет пред вътрешните проблеми на страната. Следствие от този негов избор е икономическото и финансово отслабване на Германия, невъзможността ѝ да плаща репарациите и изострянето на отношенията с Париж.

Причина за френско-германския конфликт и за настъпването на хиперинфлацията е неспособността на партиите в Райхстага да договорят цялостна програма за саниране на финансите и икономиката. Негодността на парламента проличава в пиковия момент на кризата – през есента на 1923 г., когато за два месеца разногласията между партиите предизвикват три правителствени кризи. Райхстагът трябва да се „самоизключи“ чрез пълномощните закони от октомври и декември, за да даде възможност на кабинета на Вилхелм Маркс да проведе реформите, необходими за стабилизиране на марката.

Икономическият хаос в този период спасява парламентарната система, защото обезкуражава нейните противници. Осъществяването на намеренията за диктатура зависи най-вече от фактическия ръководител на армията – ген. Ханс фон Зект, по ред причини (Райхсверът е единственият инструмент, с който Райхът може да наложи волята си над размирните щати Саксония, Тюрингия и Бавария; след пуча на Кап армията е фактически независима от политическото ръководство; авторитетът на Зект като неин лидер в националистическите среди е значителен). Зект обаче отклонява призивите да оглави диктатура, не само защото се опасява от френската реакция, но и защото е убеден, че няма да се справи с икономическата криза.

Заличавайки задълженията, инфлацията облагодетелства държавата и част от индустрията, но води до „пролетаризиране“ на голяма част от

средната класа, загубила спестяванията си, а банките и икономиката стават зависими от американските кредити, което проличава болезнено през 1929 г. Стабилизацията е постигната в края на 1923 г. и началото на 1924 г. чрез отказ от ревалоризация на дълговете, но канцлерът Маркс и финансовият министър Ханс Лутер нямат много опции пред себе си. Благоприятният момент за реформи е пропуснат през пролетта на 1921 г. Тогава победителите представят на Германия „сметката“ за войната (Лондонския план за репарациите). След като сумата на задълженията е фиксирана, германските политици вече могат да правят конкретни разчети за балансиране на бюджета и рационализация на икономиката, но изпускат шанса си. През лятото на 1922 г., когато настъпва хиперинфлацията, е вече твърде късно.

Публикации на автора по темата на дисертационния труд:

- Ваймарската република и неуспешният преврат на Кап. В: Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Исторически факултет, т. 96-97 (2003-2004), стр. 179-237
- Съюзът „Спартак“ и революцията в Германия (ноември 1918 г. – януари 1919 г.). В: Калинова, Евгения, Михаил Груев, Людмила Зидарова (съст.). Преломни времена. Юбилеен сборник в чест на 65–годишнината на професор Любомир Огнянов. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2006, стр. 188-198
- Krieg oder Frieden? Aufbau der wirtschaftlichen und politischen Beziehungen zwischen Frankreich und Deutschland während 1919. В: Bulgarian Historical Review, 2007 (3-4), с. 87-112
- Уго Щинес по пътя на френско-германското помирение след Първата световна война. В: Исторически личности и идеи. Сборник в чест на 60–годишния юбилей на проф. д-р Искра Баева. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2011, с. 52-63
- Германско-полският граничен конфликт от 1918–1922 г. В: Баева, Искра (съст.), Първата световна война век по-късно. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2016, с. 169-187